

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za kroatistiku
Katedra za stariju hrvatsku književnost

Zagreb, 18. rujna 2013.

PRVI PROZNI PUTOPIS NA HRVATSKOM JEZIKU.
JAKOV PLETIKOSA:
PUTOVANJE K JEROZOLIMU GOD. 1752.

DIPLOMSKI RAD
8 ECTS bodova

Mentorica:

Dr. sc. Lahorka Plejić Poje, doc.

Studentica:

Kristina Šauli Krstulović

SADRŽAJ:

1. Uvod.....	2
2. Jakov Pletikosa.....	3
3. O rukopisu.....	4
4. Putopis: nefikcionalni pripovjedni prozni žanr.....	5
4.1. Hodočasnički putopis.....	7
4.2. Apodemička književnost.....	8
4.3. Bartul Đurđević, Bonifacije Stijepović Drkolica, Jakov Almerigotti.....	9
5. Struktura i sadržaj <i>Putovanja k Jerozolimu god. 1752.</i>	11
6. Književnopovijesna retorika putopisa: analiza djela.....	22
6.1. Obrazloženje (okvir)	22
6.2. Itinerar: topografija svetih mjesta.....	24
6.3. Subjekt putopisnog diskursa.....	25
6.4. Leksikon (katalog)	29
6.5. Dotematizacija	30
6.5.1. Žanrovska kontaminacija: predaje i legende.....	31
6.5.2. Intertekstualnost	33
6.6. Priča: aktancijalna i događajna struktura	34
6.7. Naslovljenik	36
7. Obrada.....	37
8. Zaključak.....	38
9. Sažetak.....	40
10. Prilozi.....	41
11. Literatura.....	43

1. Uvod

Diplomski rad donosi raščlambu prvog proznog putopisa na hrvatskom jeziku. Nakon podataka o autoru i rukopisu slijedi poglavlje o putopisu kao nefikcionalnom pripovjednom proznom žanru. U tom će poglavlju, koje je svojevrsni uvod u raščlambu *Putovanja k Jerozolimu god. 1752.*, biti riječi o fenomenu hodočašćenja i povijesti hodočasničkih zapisa, o teorijskom sustavu *ars apodemica* koji je utjecao na oblikovanje putopisnih tekstova te o trima ranonovovjekovnim hodočasničkim tekstovima, nastalim prije *Putovanja*, autora Bartula Đurđevića, Bonifacija Stijepovića Drkolice i Jakova Almerigottija. U sljedećem će poglavlju biti riječi o dvodijelnoj strukturi *Putovanja*, oblikovanju poglavlja te njegovu sadržaju. Potom ćemo, izlažući književnopovijesnu retoriku putopisa, preuzetu iz knjige *Priča i putovanje* Deana Dude, analizirati Pletikosino djelo: bit će riječi o obrazloženju, odnosno okviru nastanka putopisa, o itineraru – topografiji svetih mjesta te subjektu putopisnog diskursa kao putniku, pripovjedaču i promatraču. Nadalje će biti riječi i o nadogradnji u obliku žanrovske kontaminacije legendama i lokalnim predajama, a ukazat će se na intertekstualnost – citiranje i parafraziranje Biblije, kršćanskih filozofa, svetaca, putopisaca i povjesničara. Također, analizirat ćemo kategoriju priče koja obuhvaća događajnu i aktancijalnu strukturu putovanja. Na koncu analize *Putovanja* pozabavit ćemo se kategorijom naslovljenika, tj. pitanjem komunikacijske usmjerenosti putopisa.

Nakon analize putopisa, slijedi poglavlje o putopisnoj obradi u kojem ćemo postaviti pitanje o dominantnom tipu diskursa, odnosno je li obrada općekulturna (izvještajna, turistička) ili umjetnička (književna). Ukazat ćemo na to da Pletikosino *Putovanje* slijedi tradiciju hodočasničkog putopisa s topografijom svetih mjesta, da se uklapa u putopisnu literaturu osamnaestog stoljeća koja naglašava spomeničku baštinu i historiografski aspekt te da se mogu nazrijeti elementi merkantilističkog putopisa.

U izradi diplomskog rada korištena je raznovrsna literatura, posebice članci autora koji su pisali o Pletikosinu putopisu poput Josipa Lisca, Tome Matića, Ivana Pederina te Cvijete Pavlović. No, kao okosnica za raščlambu *Putovanja* korištena je knjiga Deana Dude *Priča i putovanje*.

2. Jakov Pletikosa

Jakov je Pletikosa rođen 1704. godine u Vaćanima, selu koje se nalazi u šibenskom zaleđu. Kao dijete imućnih i pobožnih roditelja odlazi u lipnju 1720. na školovanje u franjevački samostan u Visovcu.¹ Filozofiju i bogoslovlje dovršio je dijelom u svojoj redovničkoj provinciji, dijelom u Italiji. Od godine 1730. do 1735. bio je kapelan i župnik u Mirloviću, a od 1737. do 1743. te od 1749. do 1751. učitelj novaka na Visovcu. Sredinom četrdesetih godina 18. stoljeća djeluje kao učitelj u Zaostrogu te kao kapelan na Drveniku. Pletikosa je obilazio svetišta u Italiji,² a 1751. godine, s dopuštenjem starješina, odlazi na hodočašće u Svetu Zemlju gdje je boravio od 1752. do 1756. Da je u Svetoj Zemlji bio gvardijan samostana sv. Ivan „in Montana“ blizu Jeruzalema navodi fra Petar Bačić³ u *Nekrologu* – rukopisu koji se čuva u arhivu samostana Visovac. Tu informaciju preuzima Ante Crnica⁴ u djelu *Naša Gospa od zdravlja i Njezina slava*, a kasnije i drugi autori (T. Matić, I. Pederin, J. Lisac). No, fra Vicko Kapitanović s Franjevačke teologije u Makarskoj drži da taj podatak nije točan te piše:

Sigurno je da je u tom samostanu Pletikosa boravio nekoliko mjeseci i u njemu je napisao povijest tog samostana, no čini se da nije bio gvardijan, jer u vrijeme svoga boravka spominje drugog redovnika kao gvardijana (p. 140), a gvardijansko je mjesto u tom samostanu pripadalo Španjolcu. Ukoliko je Pletikosa bio gvardijan onda bi to moglo biti u Betlehemu sto daje naslutiti njegova rečenica u nabranju samostana u sv. zemlji kad kaže: 'Treći [j]e e manastir u Betlemu, gdi se rodio spasitelj, i vlada gvardijan po tri miseca od četiri naroda, to [j]est Italije, Nimacke, spanje i Francije (gdi sam bio i ja) i stoji u njemu najmanje 18 redovnika' (p. 93). Tu je Pletikosa mogao biti možda gvardijan kao pripadnik mletačke države, no to bi još trebalo istražiti.⁵

¹ Školovao se Pletikosa s još nekoliko sposobnih kolega kao sto su bili kasniji pjesnik i skladatelj fra Petar Knežević, lektor i pisac filozofskih bilježaka fra Mihovil Dragičević, vojni kapelani fra Filip Piljić i fra Jure Samaluk.

² U *Putovanju k Jerozolimu* saznajemo za Pletikosino hodočašće u Rim: „Drugi grob, reko, govori se i jest s. Jerolima, gdi njegovo sveto tilo počivalo je mnogo godin dok ne bi prineseno u Rim i stavljeno u crkvu veću S. D. Marije. Kojega tilo i ja štova godine 1728., ...“ (Pletikosa, 2000: 118). Nadalje će u radu primjeri iz *Putovanja* biti označeni brojem stranice.

³ Fra Petar Bačić. *Nekrolog. Spomen-knjiga svih pokojnih franjevaca provincije Presvetog Otkupitelja u Dalmaciji od davnijeh dana do god. 1925.* Rukopis u arhivu samostana Visovac.

⁴ Ante Crnica (1939). *Naša Gospa od zdravlja i Njezina slava*. Šibenik. str. 312-315

⁵ 17. <http://pubwww.carnet.hr/ofm/st/biobibl/pletikos.html> (Kapitanović, pregled: 17. travnja 2013)

Godine 1756. vratio se na Visovac gdje ostaje do 1763. kao lektor moralnog bogoslovlja i učitelj redovničke mladeži. Od 1763. do 1765. bio je učitelj u Splitu, a 1765. postaje župnikom Jasenica te do 1768. učiteljem u Karinu. U lipnju 1768., po vlastitoj želji, odlazi u Sumartin na Braču gdje i umire 7. travnja 1769. „na glasu svetosti“ (Pederin 1996: 20).

Jakov je Pletikosa poznao šest jezika: uz latinski i talijanski, za svojega je boravka u Palestini naučio još francuski, portugalski, španjolski te arapski. Znanje tih jezika pomoglo mu je da s uspjehom vrši svećeničku službu u najvažnijem kršćanskom hodočasničkom centru. Osim *Putovanja* napisao je na hrvatskom jeziku kratku povijest Palestine: *Sveta zemlja od koga je bila posidovana od počela svita do ovoga vika sadanjega, ovde pripisuje se 1755.*⁶ Rukopis se čuva u arhivu franjevačkog samostana u Sumartinu na Braču, a u istome rukopisu ima tekstova na hrvatskom, talijanskom i latinskom – od kojih su još dva zasigurno izašla iz Pletikosina pera: *Breve ragguaglio del sagro Convento di s. Gio(vanni) Battista in Montana e della casa di s. zaccaria, ove la Beatissima Vergine visitò santa Elisabetta con relazione di acuni miraculosi successi ed aparizioni fatte ne sudetti santuari* te *Di più aggiunti due successi in Giaffa, e Gran Cairo.*

3. O rukopisu

Pletikosin putopis *Putovanje k Jerozolimu god. 1752.* sačuvan je u rukopisu pod signaturom R 4284 u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, uvezan u stare kartonske korice. Na prvoj se strani rukopisa nalazi bosančicom ispisan naslov: „*Putovanje k Jerozolimu god. 1752. F. Jakova Pletikose od Skradina*“, a na drugoj je zabilježeno „*Attinet ad conventum S. Martini Brachiae*“.⁷ Od treće stranice gdje počinje hrvatski tekst putopisa, počinje i paginacija. Sav tekst pisan na hrvatskom jeziku „pisan je od iste ruke latiničkom grafijom kakova je bila u običaju u Dalmaciji, a jezik je ikavska štokavština“ (Matić 1963: 256). Do str. 136. putopis je cjelovit iako su slučajno preskočene stranice 77-78 i 101-108. Na kraju rukopisa

⁶ Povijest je Svete Zemlje napisao Pletikosa, kao i *Putovanje k Jerozolimu*, za vrijeme svoga boravka ondje pa bi bilo zanimljivo istražiti vezu povijesnog teksta s putopisnim. To je prvi učinio Vicko Kapitanović u članku *Hrvatski franjevac Jakov Pletikosa, povjesničar Svete Zemlje* u Zborniku Franje Emanuela Hoška (2006). Tim člankom skreće pozornost na ovo slabo poznato rukopisno djelo u kojem uočava i književne osobine te drži da taj tekst upotpunjuje Pletikosin putopis (usp. Srdoč-Konestra, 2006: 200).

⁷ Po spomenutoj bilješci jasno je da je rukopis pripadao franjevačkom samostanu u Sumartinu na Braču gdje je Pletikosa proveo svoje posljednje dane, a kako je rukopis dospio u Zagreb – ne može se utvrditi.

iza str. 136. ima otrgnutih listova, a po ostacima se vidi da su istrgnuta tri lista pisana istom rukom kao i ostatak teksta te je sigurno da kraj rukopisa nedostaje.

U navedenoj se knjižnici čuva još jedan rukopis pod signaturom R 3894. Riječ je o prijepisu Pletikosina *Putovanja* koji je načinio Bogoslav Šulek. On je u određenoj mjeri mijenjao jezik, slovopis i grafiju.

Rukopis koji se čuva pod signaturom R 4284 prvotno je pronađen u knjižnici Ljudevita Gaja nakon čije je smrti Velimir Gaj⁸ izdao tiskani katalog knjižnice svojeg pokojnog oca: *Knjižnica Gajeva* (1875). U tom je katalogu na str. 200. zabilježeno: „*Pletikosa J. F. od Skradina, Putovanje k Jeropolimu god. 1752. Cod. chart. 4, 138. Autogr. Ined. Transumptus a B. Šulek. Lingua classica. Prosa pulcherrima.*“ Hrvatska je vlada Gajevu knjižnicu otkupila i predala Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici. Vidljivo je iz bilješke Velimira Gaja da rukopis drži autografom autorovim, a „jamačno i jest tako“ (Matić 1963: 257).

T. Matić u članku *Hrvatski putopis iz sredine osamnaestoga vijeka* tvrdi, a s tom se tvrdnjom slaže J. Lisac u predgovoru *Putovanju*,⁹ da je rukopis nastao 1753. godine – za vrijeme Pletikosina boravka u Svetoj Zemlji.

Putovanje je prvi put tiskano 2000. godine u Šibeniku. Knjigu su za tisak priredili Mirjana Šokota i Josip Lisac koji je, kao što je spomenuto, i autor predgovora. Putopisu je priložen opširan rječnik te kazalo osoba i mjesta koja se spominju u tekstu što je znatno olakšalo razumijevanje djela.

4. Putopis: nefikcionalni pripovjedni prozni žanr

Iako u teorijskoj literaturi možemo naići na različite definicije putopisa, ovaj će se rad oslanjati na definiciju putopisa danu u knjizi *Priča i putovanje* Deana Dude.¹⁰ Putopis koji

⁸ Velimir Gaj (1845-1902) sin Ljudevita Gaja, u Zagrebu završio gimnaziju te studij prava na Pravoslavnoj akademiji. Službovao kao pristav pri Zemaljskoj vladi u Zagrebu, a nakon otpuštanja, živi povučeno od rente stečene prodajom očeve tiskare i knjižnice. Uređivao je *Danicu ilirsku* (1863-67), a nakon toga pokreće 1868. *Književnu zabavu hrvatsko-srbsku* koju ispunjava vlastitim priložima. Nastavljač je programatskih načela iliraca o slavenskoj kulturnoj i književnoj uzajamnosti te promicao štokavštinu na štetu ostala dva hrvatska narječja. Bio je proučavatelj usmene književnosti, povijesti i heraldike.

⁹ Josip Lisac: *Jakov Pletikosa i njegov putopis*, 2000.

¹⁰ Prije knjige *Priča i putovanje*, autori poput Vinka Brešića, Slavka Ježića i dr., uređivali su zbirke hrvatskih putopisa te su u predgovorima nudili nedorečene definicije putopisa što je omogućavalo da se putopisima smatraju

definiramo kao pripovjedni prozni nefikcionalni žanr jest djelo oblikovano „vjerodostojnim putovanjem subjekta diskurza (putopisca) koji pripovijeda zgrade na putu, opisuje prostore kojima putuje i mjesta na kojima boravi, iznosi svoja zapažanja o ljudima koje na putu susreće, o njihovim običajima i načinu života te počesto o kulturnim i umjetničkim znamenitostima krajeva u kojima se zatječe“ (Duda 1998: 48). Kao takvog, treba ga razlikovati od fikcionalnih tekstova koji sadrže putovanje kao tematsku okosnicu.¹¹

Temeljni su putopišćevi izražajni postupci pripovijedanje i opisivanje. Pripovijedanje obuhvaća zgrade subjekta putopisnog diskursa, a opisuju se: prostor, ljudi, građevine, umjetnine i sl. Budući da putopis ne sadrži količinu događaja koja je karakteristična za fikcionalni pripovjedni tekst, jedno je od glavnih obilježja putopisne narativnosti oslabljena događajna struktura. Putopis karakterizira svrhovito kretanje (u ovom slučaju hodočašće u svrhu oprosta grijeha) od točke A do točke B i događajni okvir: odlazak – put – dolazak. Tri su glavne smjernice putopisnog zapleta: zatečena stvarnost, nepredvidljivost putovanja i karakteristike putnikove osobnosti, a u tom se okviru oblikuju pseudonapetost i pseudozaplet. Pseudozapleti su putopisni epizodični i slučajni, a upravo ti događaji predstavljaju moguće napukline u nefikcionalnoj usmjerenosti teksta jer su neprovjerljivi.¹²

fikcionalni i nefikcionalni opisi putovanja. Do knjige Deana Duda nije bilo razrađenijih teorijskih tekstova o putopisu koji je, poput ostalih nefikcionalnih pripovjednih žanrova, bio na marginama književnopovijesnog diskursa. Međutim, u nekoliko je posljednjih desetljeća poraslo zanimanje za rubne književne žanrove – putopise, memoare, dnevnike, autobiografije.

¹¹ Pojedini autori, pišući o povijesti putopisa kao književnog žanra, navode i fikcionalna djela kojima je putovanje tematska okosnica. Primjerice, u predgovoru knjige *Hrvatski putopis* autor i uređivač Vinko Brešić piše: „No, čovjek je svoja putovanja od davnina nastojao i zabilježiti kako bi ih oteo zaboravu i tako svoje dojmove i zapažanja prenio drugima, bilo zbog pouke, bilo zbog zabave. Tijekom stoljeća nakupila se golema količina tekstova kojima je upravo putovanje i opis putovanja zajednička značajka pa se ta porodica tekstova objedinila pod zajedničkim imenom putopisna književnost ili, kraće: putopis“ (Brešić 1996: 6). Nadalje, Brešić kao djela koja ulaze u definiciju putopisne književnosti navodi Homerove *Ilijadu* i *Odiseju*, Swiftova *Gulliverova putovanja*, Zoranićeve *Planine*, Hektorovićevo *Ribanje i ribarsko prigovaranje* jednako kao i Mažuranićev *Pogled u Bosnu* – koji je, piše Brešić, prvi hrvatski moderni putopis. Međutim, nove nam spoznaje o putopisu kao nefikcionalnom pripovjednom proznom žanru ne dopuštaju da fikcionalne tekstove kojima je putovanje tematska okosnica, kao što su *Planine* ili *Ribanje*, zovemo putopisima.

¹² „Naravno da je itinerarij hrvatskih putopisaca provjerljiv, predmeti njihova opisa također, ali situacije u kojima se zateknu i kratke zgrade koje pripovijedaju to ne moraju biti... Putne su zgrade mogući fikcionalni usjeci u dokumentarističkom diskurzu i zato iziskuju, za razliku od opisa, dodatna jamstva“ (Duda 1998: 73).

Putopis može biti napisan u formi izvještaja, geografskog članka, etnografskog ili kulturološkog traktata, eseja, novinske reportaže i slično. Opis puta ovisi ponajprije o karakteru putnika; „jedni će se ponašati reporterski, dugi lirski, treći meditativno, četvrti od svega pomalo...“ (Brešić 1997: 13).

Tipična mjesta za putopisni diskurs su: obrazloženje (okvir), itinerar, subjekt putopisnog diskursa, leksikon (katalog), dotematizacija, priča te naslovljenik. Iznalaženjem tih tipičnih mjesta u Pletikosinu *Putovanju*, ovaj će rad pokušati dokazati da taj tekst ulazi u okvire definicije putopisa što ih je zadao Duda u spomenutoj knjizi te da ga doista možemo zvati prvim proznim putopisom na hrvatskom jeziku.

4.1 Hodočasnički putopis

Fenomen hodočašćenja ima u kršćanstvu dugu tradiciju, već od kasne antike. Kršćanin hodočašćenjem iskazuje težnju da se približi uzornim životima koje su vodili sveci, a posebice Krist. Hodočašće je putovanje kroz stvaran prostor i vrijeme u određena hodočasnička središta s namjerom dolaska do grobova ili relikvija kršćanskih svetaca, odnosno rekreiranja Isusova života, muke i smrti, a u svrhu zaštite, ozdravljenja tjelesnog i duhovnog, odnosno pokore i oprosta grijeha. Rani su hodočasnici u Svetu Zemlju „bili uvjereni da bi nešto nedostajalo njihovoj vjeri i znanju te da ne bi postigli savršenstvo da se nisu došli pokloniti Kristu upravo na ovim svetim mjestima, gdje je – prije no igdje drugdje – evanđelje zasjalo s križa u svemu svojem sjaju.“ (sv. Jeronim prema Tomašević 2010: 7).

O religioznim razlozima kao ključnima prilikom donošenja odluke o hodočašćenju u sveta mjesta, svjedoče različiti zapisi: putopisi, dnevници, vodiči za hodočasnike, zemljovidi, ilustracije, planovi, crkveni zakoni vezani uz hodočasnike te knjige oprosta.

U srednjemu se vijeku pišu ponajviše hodočasnički putopisi iz kojih su vidljiva tri hodočasnička smjera: istočni, zapadni i rimski. Kada je riječ o povijesti hodočasničkog putopisnog teksta moramo spomenuti, među ostalima, dva najranija i najvažnija djela koja su utjecala na sve kasnije putopise toga tipa:

Peregrinatio Silvae potius Aetheriae ad loca sancta (Itinerarium Egeriae) – Egeria je kršćanka, najvjerojatnije redovnica, podrijetlom iz Galicije koja je hodočastila u Svetu Zemlju koncem 4. st. te svoje putovanje ovjekovječila u pismu koje nije sačuvano u cijelosti. U njemu detaljno opisuje liturgijske prakse koje susreće u Svetoj Zemlji te je

stoga njezin tekst jedan od najvažnijih izvora za proučavanje povijesti liturgije ranog kršćanstva.

Peregrinatio Antonini Placentini – tekst iz 6. stoljeća koji je fiksirao uporabu izraza *peregrinatio* u današnjem značenju hodočasništva (pilgrimage) kao uobičajenog termina za omiljenu kršćansku praksu toga doba (usp. Miličić 2010: 44).

Šesnaestostoljetno, pak, putopisno stvaralaštvo možemo podijeliti u tri skupine tekstova: „hodočasnički – kao izravan nastavak srednjovjekovne putopisne forme, izvještajni – kao oblik vladarskih putovanja i biskupskih vizitacija te hodoeporički ili apodemički – kao poseban teorijski oblik specifičan za renesansno razdoblje“ (Miličić 2010: 43).

4.2 Ars apodemica

U šesnaestome su stoljeću njemački i nizozemski humanisti razvili teorijski sustav zvan *ars apodemica* (*the art of travel*) koji je propisivao načine putovanja te oblikovanje putopisnih zapisa.¹³ Tijekom sljedeća dva stoljeća sustav se proširio Europom. Svojevrsnim se začetnikom ideje smatra humanist Conrad Celtis koji je u djelu *Hodoeporica* (1502) prikupio antičke tekstove o putovanjima. Djelo Theodora Zwingera *Putopisna metoda* (1577) daje definiciju putovanja, raščlambu pojmova te podjelu putovanja prema svrsi, sredstvima, obliku i materiji. No, njegov je učitelj, sorbonski filozof Petrus Ramus najvažniji za oblikovanje konstrukta apodemičke ideje. Tvorac, pak, termina *ars apodemica* jest Hilarius Pyrckmair u djelu *Komentar o putničkome umijeću ili Pravi razlog za putovanje* (1577). On nudi definiciju hodočašća kao obrazovnog putovanja, a za hodočasnika piše: „Hodočasnikom zovemo onoga koji putuje po stranim zemljama i marno promatra sve što je nužno ili korisno znati te koji svoje putovanje ne poduzima nepromišljeno nego razborito, potaknut javnim dobrom, čašću i slavom, koji ne dopušta da ga nevažni razlog smete u njegovu naumu nego bdije nad razlozima radi kojih je na putovanju“ (Pyrckmair prema Miličević 2010: 56).

Iako je u ovome radu riječ o hodočasničkom putopisnom tekstu koji je ujedno i prvi prozni putopis na hrvatskom jeziku, reći ćemo ponajprije nešto o trima našim hodočasničkim putopisima nastalima u prijašnjim stoljećima.

¹³ „... ars apodemica, the art of travel, transformed 'implicit cultural patterns of travelling' presented orally or in handwriting into a "formally codified" manual disseminated in print to the reading public“ (Pels 1994: 6).

4.3 Bartul Đurđević, Bonifacije Stijepović Drkolica, Jakov Almerigotti

Hrvatska je renesansa iznjedrila dva hodočasnička putopisna teksta o Svetoj Zemlji: *Specchio della peregrinatione delli piu notabili luoghi della Terra santa di Promessione et delle processioni, et cerimonie che nella citta di Hierusalem si sogliono celebrare* Bartula Đurđevića¹⁴ te *Liber de Perenni cultu Terrae Sanctae et de fructuosa eius peregrinatione* Bonifacija Stijepovića Drkolice.¹⁵ Razlozi se nastanka njihovih hodočasničkih zapisa razlikuju, a povezna točka jest franjevački samostan na gori Sion. Đurđević je 1535. godine, nakon bijega iz turskog zarobljeništva, bolestan proveo u samostanu godinu dana da bi potom krenuo na hodočašće na koje se u zarobljeništvu zavjetovao. Bonifacije Dubrovčanin boravio je u istome samostanu od 1550. do 1560. godine (kao gvardijan samostana i kustos Svete Zemlje).

Đurđevićev je putopis oblikovan tako da nakon posvete i predgovora slijede tri glavna dijela (1. dio: apodemički savjeti, opis putova do Svete Zemlje, protokoli, obveze, običaji; 2. i

¹⁴ Bartul Đurđević (Mala Mlaka ?, oko 1506 - Rim ?, oko 1566) hrvatski pisac, putopisac i leksikograf. Osnovnu naobrazbu stekao u Ugarskoj gdje je u Mohačkoj bitki (1526) uhvaćen i odveden u ropstvo. Kao rob proputovao je cijelu Tursku te sudjelovao u ratu protiv Perzijanaca. Nakon godina robovanja i dva neuspjela pokušaja, 1535. uspijeva pobjeći preko Armenije i Sirije u Palestinu, u franjevački samostan na Sionu gdje se oporavlja. O svom boravku piše spomenuti putopis u kojemu sebe naziva: „*Bartholomeo Georgijevicz di Croata detto Pellegrino di Hierusalem*“. Hodočastio je i u Santiago de Compostela u Španjolskoj i u Rim. Svoje je djelovanje usmjerio na borbu protiv Turaka te je u toj životnoj misiji proputovao cijelu zapadnu Europu gdje je sudjelovao u brojnim raspravama u kojima je zagovarao ujedinjenje kršćana u borbi protiv zajedničkog neprijatelja te je objavljivao djela u mnogim europskim gradovima. Na kraju je djela *De afflictione tam captivorum quam etiam sub Turcae tributo viuentium Christianrum* (Antwerpen, 1544) dodao rječnik hrvatskog jezika u štokavsko-ikavskom narječju pa je tako nastao prvi hrvatsko-latinski rječnik. Prevođenjem njegovih djela na druge jezike nastali su dvojezični rječnici: hrvatsko-francuski, hrvatsko-nizozemski, hrvatsko-engleski. Njegova su djela doživjela velik broj izdanja i prijevoda te je postao jednim od prvih slavenskih pisaca čija su djela stekla veliku slavu u Europi.

¹⁵ Bonifacije Stijepović Drkolica (Lopud, poč. 16.st. – Temišvar, 1581.) U Dubrovniku je stupio u franjevački red te svršio teologiju na franjevačkom teološkom učilištu, a potom u Parizu završava filozofsko-teološke nauke. Boravio je u franjevačkom samostanu na Sionu deset godina, od 1550. kada je imenovan gvardijanom samostana i kustosom Svete Zemlje do 1560. kada ga papa Pio IV. šalje u Ugarsku kao nuncija. Kustosom je Svete Zemlje bio imenovan četiri puta (1550, 1553., 1556., 1562.) te je, uz pomoć Karla V., obnovio crkvu Sv. Groba. Također je imenovan apostolskim propovjednikom za Erdelj, Poljsku i Rusiju te poslanikom kod Filipa II. za pitanja Svete Zemlje. Kao apostolski vizitator Pija V. radio na reformi redovničkog života bosanskih franjevaca, a u tom ga poslu podupire i papa Grgur XIII. Nadalje, imenovan je bio apostolskim vizitatorom za čitav dio Europe pod turskom vlašću, a bio je govornik na Tridentskom koncilu. Umro je 1581. godine u Temišvaru gdje je bio prognan zbog sukoba s Dubrovačkom Republikom.

3. dio: korizmena i uskrsna slavlja te sveta topografija). Slijedi mali četverojezični rječnik (talijansko-arapsko-kaldejsko-hebrejski) te na koncu pogovor *Dobrohotnome i marljivome čitatelju*. Djelo je pregledno i temeljito razrađeno s detaljnim uputama za hodočašće. *Specchio* je Đurđević tiskao 1553. godine uz dopuštenje papinskog vikara te o vlastitom trošku, a do danas nije u cijelosti preveden na hrvatski jezik.

Putopis Bonifacija Dubrovčanina tiskan je u Veneciji 1573. godine. Riječ je o opsežnom djelu (287 stranica) dvodijelne strukture: *O molitvama i vapajima koji se obavljaju u Betlehemu, urešenome kolijevkom Krista sina Božjega i počinjući od onoga što se zbiva na vigiliju rođenja sina Božjega*¹⁶ te *O molitvama koje pobožni hodočasnici moraju obaviti pri dolasku u Svetu Zemlju*¹⁷. Prvi dio „nema nijedne definicijske značajke putopisa – pojedinosti, doživljaja ili uspomene koja bi se odnosila na samo putovanje“ (Miličić 2010: 51) dok drugi dio sadrži nekoliko poglavlja (Opis svete planine Sion, Opis doline Jošafat, Opis Betanije) koji bi mogli ukazati na razloge ubrajanja Bonifacijeva djela u putopisnu literaturu. *Liber de Perenni cultu Terrae Sanctae et de fructuosa eius peregrinatione* nije do danas preveden na hrvatski jezik. Jakov je Pletikosa dobro poznao život i djelo Bonifacija Dubrovčanina te ga u svome *Putovanju* navodi šest puta – opisujući Bonifacijevo djelovanje u Svetoj Zemlji¹⁸ ili parafrazirajući njegov *Perenni cultu*.

Oba hodočasnička putopisa napisana su s namjerom da upute hodočasnika na to „kako se ponašati, kako preživjeti u relativno negostoljubivome okolišu i kako usmjeriti taj napor na duhovni rast“ (Miličević 2010: 53).

Zadranin Jakov Almerigotti pisac je samo jedne knjige. Njegovo putopisno djelo na talijanskom jeziku *Nazaret Gloriosa* tiskano je u Veneciji 1700. godine.¹⁹ Čini se da je

¹⁶ *De orationibus et supplicationibus quae fiunt in Betleem Christi filii Dei cunabulis decorata, eiusdem ab illis exordium sumendo, quae in Vigilia Natiuitatis eiusdem Dei filii sunt*

¹⁷ *De Orationibus et supplicationibus quas solent pii ad Terram sanctam accedentes Peregrini facere*

¹⁸ „Najpri bi pokriven od pripoštovanog Bonifacija Dubrovčanina godine 1555.“ (str. 48)

¹⁹ Girolamo Giamecotti di Zara: *Nazaret gloriosa relatione eie' viaggi di Levante fatti coll'Eccmo signor Polo Michiel Capitano delle nau; principiando dalle Bocche di Costantinopoli sino per tutta la Soria, con la descrizione di diuerse Città Turchesche vedute e successi curiosi del viaggio e specialmente della Città Santa di Nazaret Venetia, D. Lovisa, 1700. 12. °. 204.*

(http://www.tpsalomonreinach.mom.fr/Reinach/MOM_TP_071574/MOM_TP_071574_0006/PDF/MOM_TP_071574_0006.pdf, pregled: 27.7.2013.)

Almerigotti bio u diplomatskoj misiji jer je iz djela vidljivo da se kretao među poklisarima. Opisuje svoje putovanje od Carigrada kroz turske gradove do Nazareta. Ovaj putopis spominje Slobodan Prosperov Novak u knjizi *Povijest hrvatske književnosti* (str. 539) te nije preveden na hrvatski jezik.

Sa sigurnošću znamo da je Pletikosa čitao putopis Bonifacija Dubrovčanina, a je li čitao Đurđevićev i Almerigotijev, posebice jer je potonji tiskan pedeset godina prije Pletikosina putovanja – ne znamo, ali valjalo bi podrobnije istražiti.

5. Struktura i sadržaj *Putovanja k Jeruzolimu god. 1752.* Jakova Pletikose

Putopis je podijeljen na dva dijela:

- Priprema i putovanje do Svete Zemlje (poglavljja: Priprava dila, Iz Karina do Mletak, Iz Mletak do Jeruzolima)
- Boravak u Svetoj Zemlji (poglavljja: Izrael, Sveti grad Jeruzolim, Dolina Josafata, Vala Gehenon, Gora Maslinska, Put od Jeruzolima k Betlemu, Grad Betlem, Mista koja se nahode od Belema do Ebrona, Putovanje k Jordanu, Putovanje iz Jeruzolima u Emaus, Putovanje iz Jeruzolima na S. Ivana do Betlema)

Okosnica je djela kretanje subjekta putopisnog diskursa prema Svetoj Zemlji i unutar nje. Prvi je dio *Putovanja*, dakle, podijeljen na tri poglavljja koja su posvećena putovanju do Izraela, odnosno iščekivanju polaska. Putopisac nudi iscrpan izvještaj s mjestima i datumima te osobama koje susreće na putu. U drugome dijelu *Putovanja* možemo primijetiti da putopisac nudi „mozaičnu sliku već uhodanih hodočasničkih staza“ (Pavlović 2010: 147), odnosno hodočasnički način kretanja što podrazumijeva obilazak većeg prostora u kratkom vremenu.²⁰ Subjektu je putopisnog diskursa ishodišna točka hodočašća Sveti Grad pa se nerijetko u njega vraća, iako o tome ne piše, da bi ponovno krenuo na drugu svetu lokaciju, a što je vidljivo iz pojedinih naslova.²¹

Putopisca u drugom dijelu *Putovanja* zanimaju:

- Podatci jezične naravi (tumačenje jezičnih razlika, prevođenje naziva, etimologija a sve imajući na umu naslovljenika):

²⁰ Iako je Pletikosa boravio u Svetoj Zemlji četiri godine (1752-56), pretpostavlja se da je rukopis nastao unutar prve godine boravka.

²¹ Put od Jeruzalema k Betlemu, Putovanje iz Jeruzolima u Emaus, Putovanje iz Jeruzolima na S. Ivana do Betlema.

„... i jednu veliku pišinu, o(li) lokva...“ (str. 30)

„Ovo je što čini dvor štimana: jest misto suda, Pretorio, Gabbeto, Lithostratos (ovako se zove latinski, žudinski i grčki), gdi Pilat nepravедno osudi janjca neokvrnjega...“ (str. 63)

„... provri ova voda i zazva se Poslana, zašto Siloe reći je 'poslana'.“ (str. 94)

- Odnos prošlosti i sadašnjosti - nekadašnji izgled prostora i građevina u odnosu na zatečeno stanje, promjene sastava stanovništva, promjene nazivlja:
„Sada pak stoje mori u kuća siromašni, i vidi se džamija u istom selu, daleko na livo od puta jednu puškarnicu zemlje.“ (str. 108)
- Status pojedinih svetih mjesta posebice u kontekstu brojnih sukoba među kršćanskim redovnicima oko uprave:
„Ova Kapela Propetja niko vrimena bi držana od Grka neirom i himbeno oteta našim redovnikom, podmiriv jasprom poturčenike Grke u Carigradu. Ali, fala Bogu, sad je našim pod vladanjem...“ (str. 46)
„Ovu crkvu uzdrže Armeni u priveliku poštenju.“ (str. 76)
- Običaji lokalnog stanovništva, ali i vjerski običaji važni kršćanskome hodočasniku:
„Ovaj bunar zimi obiluje priko vodom i tada Turci čine veselje veliko, zašto zlamenuje obilat u litinu, i donesu u svaki manastir žbanicu vode i običaj je dat im dobre ruke petnaest medina.“ (str. 96)
„Mi katolici počimamo odovlen pohoditi sveta mista, a redovnici svaki dan po kumpliti.“ (str. 41)
- Toponimi uz koje se vežu legende i predaje pri čemu neke spominje, a neke donosi u cijelosti:
„I ovde, kažu da je Veronika, vidjevši Isusa svega u krvi, znojna od truda, noseći na sebi križ priteški, ganu se na milosrđe i pruži mu dodajući svoj ubrus, kojim otrvši Odkupitelj svoj obraz povraći ga istoj.“ (str. 69)

Uz to putopisac čitateljima nudi savjete i primjedbe opće i osobne naravi. Također, u svakom se poglavlju poziva putopisac na brojne izvore od Biblije, kršćanskih svetaca i filozofa

do poznatih putopisaca kako bi verificirao svoj iskaz. Zanimljivo je to da jedan dio putopisa nije dio osobnog hodočasničkog iskustva nego podatci preuzeti iz drugih knjiga. Naime, u poglavlju *Mista koja se nahode od Betlema do Ebrona* vidljivo je da je putopisac obišao mjesta bliža Jeruzalemu, uključujući Betlehem, a do Hebrona nije išao: „Ja naprid odovlen nisam bio, nego ću štošta upisati kako po drugi knjiga.“ (str. 123)

Gotovo svako poglavlje oblikovano je tako da sadrži sljedeće elemente:²²

a) Lokaciju svetog mjesta

„Blizu pak Betlema, kad se izađe na jedno brdašce pram gradom na blizu, nalivo okrenuv se, vidi se jedna uličica i u vrh nje je Gusterna Davidova...“ (str. 112)

b) Opis prostora (dimenzije, materijali, osobni estetski doživljaj)

„Ova crkva duga je oko pedeset pedalj a široka 48, a na sridi uzdignuta kuba na 4 stupa od mramora, daleko jedan od drugoga oko 20 pedalj...“ (str. 43)

„... imajući u nuglu onde drugi otar, gdi sveđer stoji kalež uvezan a gori iz lampada u jednom retku a jedna nad vrtlinom sve od srebra, ali doista lipa majstorluka.“ (str. 45)

c) Povijest/ legendu/ predaju vezanu uz sveto mjesto

„... koji je učinila bila s. Paula u vrime s. Jerolima, paka u priuzimanju u toliko kralja bio je više puta razrušen i ponovljen, pak najpotla godine 1690. bi od naši redovnika vas metnut u ćemer...“ (str. 120)

d) Izvore informacija

„... i more biti da je ovo ono stablo od koga piše Josip Ebreo, zašto veli da je daleko od grada dvi milje, kako i jest.“ (str. 127)

„Od ovoga pisali su Niceforo, s. Kuzma, Damnjan i Bonifacio Dubrovčanin...“ (str. 103)

Putovanje započinje uvodnim dijelom pod nazivom *Priprava dila* u kojem Pletikosa, subjekt putopisnog diskursa, obrazlaže razloge za hodočašće. Nakon obavijesti generala reda 1746. godine da se otvara mogućnost redovnicima da hodočaste u Svetu

²² „S dolaskom u Svetu zemlju ne mijenja se samo motivika pripovjedačeva iskaza nego i struktura diskursa, koja oblikuje poglavlja najčešće sastavljena od tri elementa u svakom poglavlju: opis prostora + priča/historija vezana za prostor + navođenje izvora za priču“ (Pavlović 2010: 155).

Zemlju, Pletikosa biva nadahnut te iskaže želju da hodočašćem iskupi svoje grijehе.²³ Molba nakon nekoliko godina biva uslišena, dok je službovao u Karinu kao lektor moralnog bogoslovlja.

Prvi dio knjige posvećen je putovanju do Svete Zemlje te počinje poglavljem o putovanju od Karina do Mletaka koje je započelo 21. kolovoza 1751. odlaskom u Oštrovicu. Sljedećih se dana pozdravljao s rodbinom (Vaćane) i redovnicima (Visovac, Šibenik). U šibenskom se samostanu zadržao osam dana zbog kuge u Livnu.²⁴ U Zadar stiže 10. rujna, a u sljedećih nekoliko dana staje u Osoru, na Verudi te u Umagu. Duljina boravka ovisila je o vremenskim (ne)prilikama. U Mletke stiže 21. rujna, a tamo boravi u samostanu Vigna, u kojem borave redovnici koji odlaze u Svetu Zemlju ili se iz nje vraćaju. Zbog zime, ali i razbojstava,²⁵ čekanje se na polazak u Jeruzalem odužilo pa Pletikosa odlazi u Padovu posjetiti sveta mjesta vezana uz sv. Antu Padovanskog, a u samostanu Sveta Ursula pohađa duhovne vježbe ne bi li se pripremio za svoje putovanje. Izvan Mletaka provodi cijeli listopad.

Sljedeće je poglavlje naslovljeno *Iz Mletak do Jeruzolima* u kojem kao što naslov kaže subjekt putopisnog diskursa detaljno opisuje kretanje od jedne do druge točke. Iz Mletaka za Jeruzalem polaze tek 7. lipnja jer se zbog pljački što su se dogodile godinu ranije morao oformiti konvoj, brodovi nisu smjeli ploviti pojedinačno. Na put kreću združena dva broda opremljena topovima, a oba su kapetana Lošinjani. Zbog slabog vjetra tek 18. lipnja prolaze Dalmaciju, potom Albaniju, Krf, Kefaloniju te 28. lipnja stižu u Zanot. Na brodu se nalaze i protestantski svećenici. Nakon dva dana zajedriše prema Peloponeskom poluotoku, treći dan ugledaše Kretu, a putopisac navodi geografske i povijesne podatke. Više od tisući milja predoše u osam dana zbog povoljnog vjetra te stigoše u Aleksandriju. Dana 7. srpnja dočeka ih u Aleksandriji gvardijan koji hodočasnike predstavlja konzulima Francuske i

²³ „Hodočašće označava putovanje u svetište koje se poduzima s nekom vjerskom nakanom. Kršćani su hodočastili s nakanom štovanja značajnih mjesta u Isusovu životu, kao što su crkva Svetog groba u Jeruzalemu, područja vezanih uz svece, a osobito mučenike, poput grobova sv. Petra i Pavla u Rimu, te mjesta čuvenih po njihovim čudesima... Hodočasnici također čine djela pokore za počinjene grijehе i zahvaljuju na primljenoj milosti. Hodočasnici osobito mnogo mole i čine djela pokore...” (Craghan 1998: 348).

²⁴ Kuga je razlogom česte karantene u Mlecima i dalmatinskim gradovima.

²⁵ „Uzrok bi tolikoga našega zadržanja u Mleci zašto vlastela mletaška ne dadoše nijednom drivu diliti se iz stata, jer godišta prošastoga bijau zarobili Barbareži nikoliko navi njiovi, i tako odrediše da imadu ići združeni *in convoglio*“ (str. 25). Zbog toga je, ali i godišnjeg doba, Pletikosa čekao punih devet mjeseci na polazak.

Venecije čijom ljubaznošću putopisac biva ugodno iznenađen. Nakon što upoznaje laika iz Fiandre koji plovi put Cipra, putopisac se u pratnji dva protestantska svećenika i karmelićanina 8. srpnja ukrcava na francusko *drvo*. Po dolasku u Cipar 11. srpnja upoznaje kapetana Ivana Kotoisa Dubrovčanina te s njim dogovori put u Jafu²⁶ na dubrovačkom brodu gdje stiže 29. srpnja. Na brodu upoznaje zanimljivog suputnika Grka koji trguje rogačima te Turke koji sa sobom vode tri sužnja na prodaju u Egipat. U Jafi otpočinu u hospiciju te se na magarcima zapute za Ramu. Jašući i hodajući od Rame do Jeruzalema putopisac navodi sva mjesta koja su vidjeli te zašto su za njega kao kršćanskog hodočasnika važna (Analot, Ramath Sophija, mjesto rođenja Ivana Krstitelja). Dana 31. srpnja 1752. putopisac ulazi u Sveti Grad.

Drugi je dio knjige posvećen boravku u Svetoj Zemlji te započinje osnovnim podacima o Izraelu: podrijetlo imena Izrael, geografski položaj, gospodarstvo, flora i fauna te povijest utemeljena na Svetom Pismu. Putopisac navodi da je hodočašće pokora za oprost grijeha. Subjekt putopisnog diskursa potom piše o Jeruzalemu te kao izvore za povijest grada navodi Livana, sv. Jeronima, Genebranda, lokalne predaje te dijelove Svetog Pisma.²⁷ Putopisac tvrdi da Jeruzalem mnogi smatraju svetim iako je, piše, svet samo za katolike te je turska vladavina Svetom Zemljom kazna za grijeh.²⁸

Ishodišna točka za sve hodočasnike jest Manastir svetog Spasa pa je upravo tomu posvećeno opširno prvo poglavlje vezano uz Sveti Grad. Osim povijesti, lokacije i opisa manastira subjekt putopisnog diskursa piše o običajima boravka u samostanu: gvardijan svim hodočasniciima pere noge, redovnici pjevaju *Te Deum*, putnici nose svijeće

²⁶ Jafu (Jopa) je prema semitskoj legendi osnovao Noin sin Jafet, nakon potopa, a prema grčkoj ga je legendi osnovao Jopa, sin boga vjetera Eola. Jedna od najstarijih i najvažnijih luka u koju se dovozila cedrovina iz Libanona za gradnju Salomonova hrama. Ondje je, kako piše u Starom Zavjetu, Jona ušao u barku da bi pobjegao od Boga, a potom ga je progutao kit. Danas predgrađe Tel-Aviva. (usp. Tomašević 2010.)

²⁷ Knjiga postanka, Druga knjiga o Kraljevima, Ezra, Prva knjiga o Makabejcima, Evanđelje po Ivanu, Ezekiel.

²⁸ Postojala su tri objašnjenja za brz rast osmanlijske države: 1) onostrani razlog – Turci su Božja kazna za kršćanske grijeh, 2) politički razlog – kršćanska nesloga, 3) vojno-strateški razlog – dobro organizirana i disciplinirana turska vojska. Onostrani je razlog učestao u hrvatskoj starijoj književnosti te se pojavljuje u raznim žanrovima kao što su poslanice, govori, epske pjesme, epovi i dr. Neki od autora koji primjenjuju stereotip Turaka kao Božje kazne su: M. Marulić, P. Zoranić, B. Karnarutić, J. Baraković, F. Grabovac, A. Kačić Miošić. (usp. Dukić prema Botica 2005: 466). Osobito nam je zanimljivo da i Bartul Đurđević u proslavu putopisa *Zrcalo hodočasničko* uzrokom potpadanja Svete Zemlje pod nevjerničko ropstvo vidi u sveopćoj grešnosti kršćanskog puka te neslozi kršćanskih vladara.

blagoslovljene na Isusovu grobu te izriču molitve zahvalnosti. Unutar kompleksa nalazi se crkva Uskrsnuća Isusova.²⁹ Pišući o veličini i povijesti crkve, putopisac čitateljima nudi informacije iz vodiča oca Pietrantonija iz Venecije.³⁰ Unutar crkve nalazi se kapela u kojoj se Isus ukazao Blaženoj Djevici Mariji. Slijedi opis kapela, oltara, crkava o kojima putopisac pomno izvještava čitatelje navodeći značaj, izgled, povijest te njihovu važnost: kapela u kojoj se Isus ukazao Blaženoj Djevici Mariji, oltar stupa na kojemu je Isus šiban, Isusova tamnica, kapela posvećena sv. Longinu, kapela u kojoj su vojnici razdijelili Isusovu odjeću. Slijede crkva sv. Jelene, kapela posvećena sv. Križu, stup na kojem je Isus okrunjen trnovom krunom te iscrpan opis Kalvarije s citatima iz Evanđelja o raspuknuću brda u trenutku Isusove smrti. Kada piše o kapeli posvećenoj Raspeću opominje hodočasnike da, zbog svetosti tla, hodaju bosu, ali govori i o sukobu katoličkih i pravoslavnih redovnik zbog te kapele, ali i drugih svetih mjesta. U Kapeli Adamovoj nalaze se grobovi dvojice velikih katoličkih kraljeva: Godefroya de Bouillona te Baldovina, a mjesto na kojemu se nalazi Kamen pomazanja prvi je zaštitio Bonifacije Dubrovčanin 1555. godine. Na nekoliko mjesta u tekstu putopisac piše protiv pravoslavaca koji su „himbenu“ katolicima preotimali vlast nad svetim lokacijama.³¹ Slijedi opis mjesta na kojemu su stajale tri Marije³² za vrijeme Isusova raspeća što putopisac potkrepljuje citatima iz evanđelja te važnost i svetost lokacije potvrđuje navodima iz knjige o Svetoj Zemlji Ivana Zvallarda³³ i jeruzalemskog gvardijana oca Quaresmija. Kristov grob putopisac detaljno opisuje, napominje da je potrebna detaljna restauracija te piše o grobu Josipa i Nikodema. Kao posljednje tri lokacije

²⁹ Sveta je Jelena oko 324. u Jeruzalemu pronašla Sveti Grob nad kojim je izgradila veličanstvenu baziliku. Sveta Jelena Križarica, kako se u nas naziva, supruga Konstancija Klora i majka Konstantina Velikog, najpoznatija je po pronalasku sv. Križ s kojim se najčešće prikazuje u kršćanskoj ikonografiji. Osim spomenute bazilike, dala je sagraditi baziliku Rođenja Isusova u Betlehemu te tridesetak drugih crkava.

³⁰ Oca Pietrantonija iz Venecije putopisac nerijetko navodi kao oca Petra Antonija Mlečića.

³¹ Za drugog je mandata u Svetoj Zemlji Bonifacije Dubrovčanin uspjelo branio franjevačka svetišta, koja su svojatali pravoslavni Grci u Jeruzalemu.

³² Blažena Djevica Marija, Marija Magdalena te Marija Kleofina.

³³ Jean Zualart/ Giovanni Zuallardo (1541-1634) znameniti je šesnaestostoljetni putopisac flamanskog podrijetla čiji je putopis objavljen u Rimu 1587. godine pod naslovom: *Il devotissimo viaggio di Gerusalemme. Fatto, & descritto in sei libri dal Sigr. Giovanni Zuallardo, Cavaliero del Santiss Sepolcro di N.S. l'anno 1586. Aggiuntovi i disegni di varii di varii luoghi di Terra Santa & altri paesi intagliati da Natale Bonifacio Dalmata*. Zvallardov su putopis krasili bakropisi poznatog šibenskog bakroresca i kartografa Bonifacija Natalea (1538-92).

u ovome dijelu navodi mjesto na kojemu se Isus ukazao Mariji Magdaleni te kapelu i samostan podignuti na mjestu na kojemu se Isus ukazao svojoj majci.

Na Veliki petak godine 1753. Jakov je Pletikosa sudjelovao u procesiji u crkvi svetog Groba ili Isusova Uskrsnuća o čemu detaljno izvještava čitatelje. Procesiju je vodilo stotinjak katoličkih redovnika iz Betlehema, Nazareta i drugih mjesta, a događaj su pratili hodočasnici katolici, ali i ostali kršćani „šizmatici“. Putopisac napominje kako se procesija odvija u većini kršćanskih gradova pa tako i našim, „ali ne more nigdi biti kako ovde“ te da „ovo giba i najtvrdja srca na pokajanje“ (str. 56). Subotom pravoslavno svećenstvo predvodi događaj silaska nebeskoga ognja, a kako Pletikosa sumnja u vjerodostojnost tog čuda, prenosi predaje o svetom ognju iz pera oca Petra Antonija Mlečića te nakon toga piše o suvremenom obredu koji smatra krivovjernim. Pletikosa drži da pravoslavci krivotvore čudesa u borbi za upravu te u svrhu zarade, a takav je način poziva na pobožnost, piše, nedopustiv.

Slijedi opis šest svetih mjesta koja okružuju crkvu svetog Groba. Riječ je o opisima poljane ispred crkve, pravoslavnog manastira i crkve sv. Magdalene, kapele Gospina tugovanja koja je od velike važnosti za katolike, kapele sv. Marije na Golgoti gdje je Gospa od tuge pala kad je ugledala Isusa pod križem te opisima svetišta posvećenih svećeniku i kralju Melkisedeku i proroku Abrahamu.

Izvještaj o mjestima vezanim uz križni put započinje putopisac opisom Pilatova dvora koje je mjesto suda Isusova. U ovom će dijelu knjige subjekt putopisnog diskursa iskazati više emotivnosti nego bilo gdje drugdje u *Putovanju*. Napominje putopisac da kada Rimljani razvališe grad i kada ne osta kamen na kamenu, Pilatov dvor i još neka sveta mjesta ostadoše netaknuta „po volji i sudu Boga“ (str. 63). Slijedi mjesto bičevanja Isusa Krista te opis Herodove palače. Subjekt putopisnog diskursa iscrpno opisuje križni put s točnim brojem stopa između prvog i posljednjeg otajstva te nabraja svetice³⁴ čije je objave čitao

³⁴ Riječ je o Elizabeti, Brigiti, Matildi, Geltondi te Mariji od Afride. Posebno je važna sv. Brigita jer ju subjekt putopisnog diskursa spominje na još jednom mjestu u tekstu, gdje vidimo da njezine *Objave* drži vjerodostojnima poput Biblije (str. 126). Sv. Brigita Švedska (1302-73), nacionalna je zaštitnica Švedske te hodočasnika i putnika. Vrlo pobožna majka osmero djece po smrti je supruga otišla u cistercitski samostan u Alvastru gdje se potpuno posvetila molitvi. Vodila je asketski život te imala česte ekstaze i nebeska viđenja, što ih je potanko opisala svojim ispovjednicima. Viđenja su sabrana, prevedena na latinski i objavljena u osam svezaka pod nazivom: *Objave*. Pobožnosti objavljene sv. Brigiti odobrili su u 18. stoljeću Sveta kongregacija za širenje vjere i papa Klement XII. (usp. Lazzarin 2009: 359-60).

prije puta. Također, napominje da katolici bosu pohode barem dio križnoga puta. Pozivajući se na djela Bonifacija Dubrovčanina, Petra Mlečića i opata Angelija govori nam o mjestu na kojemu je Pilat tražio od puka milost za Krista, ali uzalud jer su oni „kako bijesni psi“ tražili raspeće. Slijedi opis mjesta na kojemu se Gospa sreća s Isusom pod križem te mjesta na kojem Šimun Cirenac primio Isusov križ. Uz križni se put nalaze kuće ubogog Lazara i Veronikina kuća. Slijedi opis vrata na kojima je Isusu pročitana osuda na smrt te mjesto na kojemu je Isus pao treći put pod križem, a kao referencu putopisac navodi Novi Zavjet te povjesničara Josipa Flavija³⁵ koji je napisao povijest židovskog naroda.

Putopisac nam nakon križnoga puta opisuje petnaest svetih mjesta po gradu počevši od sjevera prema jugu i zapadu poput kuće Šimuna farizeja gdje je Marija Magdalena Isusu svojom kosom prala noge ili kuće Gospine majke Ane uz koju je vezana zanimljiva lokalna predaja o praznom samostanu. Zanimljivo je i mjesto utamničenja sv. Petra na kojemu Pletikosa zaplaka te dvije predaje o maslini i kamenu vezane uz kuću Ane biskupa kojemu su doveli Isusa nakon uhićenja u Getsemanskom vrtu. Kada piše o Solomonovu hramu, Pletikosa upućuje čitatelja kojega bi zanimalo više na Tomu Babića.³⁶ Opis crkve sv. Tome apostola započinje predajom koja kaže da tko god bi nekršten ušao crkvu, pao bi mrtav pa stoga Turci zazidaše vrata. Posebice je očaran Pletikosa bio bolnicom sv. Jelene koja je bila izgrađena za graditelje crkve svetog Groba i hodočasnike.

³⁵ Josip Flavije (Josep ben Matias) židovski je vojskovođa i povjesničar iz 1. stoljeća. Djela je pisao od 75. do 99. godine, a najznačajnija su *Židovske starine*, *Židovski rat* i *Život* te su smatrana važnim antičkim povijesnim izvorima.

³⁶ Fra Toma Babić (1680-1750) hrvatski je franjevac i književnik. Neko je vrijeme bio lektor bogoslovije u Šibeniku, potom gvardijan u kninskom i visovačkom samostanu te je službovao kao župnik u Ravnim kotarima, Dubravici i Skradinu. Toma je Babić poznat po nadogradnji visovačkog samostana te dobročinstvima – založio je crkveno srebro u Zadru da bi za sirotinju kupio žito i brašno. Za svojega je života tiskao tri knjige: *Prima grammaticae institutio pro tyronibus illvricis accommodata* (Venecija, 1712. i 1745.), *Cvit razlika mirisa duhovnoga zvana Babuša* (Venecija, 1726., 1736., 1759., 1802., 1829., Dubrovnik, 1851., Zadar 1898.) te *Pisme duhovne* (Venecija 1736.). *Babuša* je bila najčitanija knjiga 18. stoljeća u hrvatskom puku poslije Kačićevog *Razgovora ugodnog naroda slovinskog*. Ta opsežna knjiga bila je ne samo priručnik nego i svojevrsna suvremena praktična katolička enciklopedija za vjernike. Knjiga je u prvom dijelu sadržavala najprije pregled čitave povijesti: “stvari od početka svita”, kalendar, “nauk krstjanski ukratko”, zatim razne molitve, “istumačenje virovanja apostolskoga” te “istumačenja” drugih molitava. U drugom dijelu nalaze se pjesme religiozno-moralizatorskog karaktera. Pjesme iz *Babuše* pjevaju se i danas, a posebno *Gospin plač* na Veliki petak na Hvaru.

Poglavlje pod nazivom *Sveta mista izvan grada* započinje opisom pojedinih mjesta na brdu Sion te opaskom o važnosti mjesta vezanih uz Isusov život koja su zbog svetosti ostala netaknuta, a jedno je od tih mjesta ono na kojemu se održala posljednja večera. Spominje putopisac i mjesto na kojemu je Matej izabran za apostola umjesto Jude pa mjesto na koje je preseljeno tijelo Stjepana Prvomučenika te mjesto dogovora apostola da po svijetu šire Isusov nauk. Opisuje kuću u kojoj je preminula Blažena Djevica Marija te kuću Kaife gdje je Juda dogovorio izdaju Isusa, a Petar ga zanijekao tri puta. Opisujući mjesto na kojem su Židovi htjeli zbaciti Mariju s nosila, saznajemo za legendu o sv. Petru koji je palminom granom nevjernim Židovima povratio vid. Slijedi lokacija spilje u kojoj se Isus ukazao sv. Petru nakon uskrsnuća.

Između Jeruzalema i Maslinske gore nalazi se dolina Jošafat (dolina Cedron) gdje bi se po proroku Joelu trebao dogoditi posljednji sud. Ovo će poglavlje Pletikosa posvetiti opisu trinaest svetih mjesta u toj dolini. Navodi mjesto na kojemu je kamenovan Stjepan Prvomučeničnik na kojemu se vide otisci njegova tijela te detaljno opisuje crkvu u kojoj se nalazi Gospin grob odakle je uznesena na nebo. U crkvi se nalazi kapela s grobom sv. Šimuna čije je tijelo, napominje Pletikosa, u Zadru. Potom opisuje spilju u kojoj se Isus znojio krvlju i gdje se vide otisci njegovih koljena u kamenu na kojemu je klečeći molio. Spominje mjesto na kojemu je Gospa dala pas sv. Tomi Apostolu, gdje je stajala dok su kamenovali Stjepana Prvomučeničnika te opisuje grobove kralja Jošafata, Davidova sina Abšalona i proroka Zaharije. Nadalje, opisuje mjesto na kojem je Isus uhićen i svezan te potok Cedron gdje se u kamenu vide otisci nogu i ruku Isusovih kad je pokleknuo.

Dolina Hinom (dolina Gehena ili Dolina paklena) nalazi se južno od Jeruzalema, a ime je dobila, kako piše Pletikosa, prema vjerovanju da su se na tom mjestu Židovi klanjali lažnom bogu Meloku i prinosili mu djecu. Na ovomu je mjestu pokopan Juda te se i danas pokapaju Židovi. Slijedi opis Solomonova hrama za priležnice, izvora Siloe što je potekao kad su proroka Izaiju vodili na smaknuće te Gospino vrelo na kojemu je prala odjeću Isusovu. Spominje putopisac da Turci slave kada je Nehemijin bunar pun jer pretkazuje dobru ljetinu te Njivu krvi što ju je Juda kupio za trideset izdajničkih srebrnjaka. Piše Pletikosa i o kraljevskim grobnicama što su izdubljenje u kamenu i grobnicama sudaca te spilji proroka Jeremije što je u vlasništvu hodže koji dopušta hodočasniciima da uđu.

Slijedi opis Maslinske gore koji započinje objašnjenjem njezina imena. Pozivajući se na riječi sv. Jeronima i sv. Vilibalda,³⁷ putopisac čitatelju nudi legendu o Isusovim stopama utisnutim u zemlju. U ovom se poglavlju putopisac često poziva na zapise svetaca pa čitatelje upućuje redom na: sv. Jeronima, sv. Paulina,³⁸ sv. Bedu,³⁹ sv. Vilibalda, sv. Nicefora⁴⁰ i dr. te Bonifacija Dubrovčanina i jeruzalemskog gvardijana Quaresmija. Piše Pletikosa o grobu i pećini sv. Pelagije, o mjestu na kojem je Isus navijestio posljednji sud te spilju u kojoj su apostoli sastavili *Vjervanje*. Posebnu je pozornost posvetio tradiciji procesije iz Betfage u Jeruzalem na Cvjetnicu koja se održavala od ranog kršćanstva. Običaj je zaboravljen kada su Turci osvojili Jeruzalem.

U poglavlju koje je posvećeno putu iz Jeruzalema u Betlehem, putopisac opisuje deset svetih mjesta koja se nalaze na tome putu: kulu u kojoj je sv. Šimun primio Isusa, mjesto gdje je bilo stablo pod kojim je počinula Gospa kad je nosila Isusa u hram, selo u kojem je dogovoreno Isusovo uhićenje („*Selo zlog vića*“),⁴¹ gusterna kraj koje su tri kralja ugledala zvijezdu repaticu, kuću proroka Habakuka, samostan sv. Ilije, grob Rahelin te opis grada Rame u kojemu se rodio prorok Samuel.

Po dolasku u Betlehem putopisac upoznaje čitatelje s osobitom važnosti grada, navodi zatečeno stanje te opisuje sveta mjesta u gradu. Betlehem je opisao kao sveti grad u kojemu ima najviše katolika koji žive od izrade i prodaje krunica hodočasnicima. Velika crkva Betlehemska sadrži dvanaest svetih mjesta koja putopisac pojedinačno navodi i

³⁷ Sv. Vilibald (oko 700-87), kao učeni mladić odlazi na hodočašća u Rim, Carigrad i Jeruzalem. O svome je putovanju kazivao u pero redovnici u Heidenheimu. Tako je nastao *Hodoeporicon* koji je poslužio kao predložak mnogima koji su opisivali svečev život.

³⁸ Sv. Paulin iz Nole (oko 353-431). Paulin se iz samostana dopisivao s velikim brojem uglednih kršćana svoga vremena, a sačuvano je pedeset njegovih pisama. Napisao je brojne pjesme od kojih je sačuvano njih dvadeset devet, a te su pjesme dragocjeno svjedočanstvo o vjerskim i pučkim običajima njegova vremena.

³⁹ Sv. Beda Časni (oko 673-735), danas najpoznatiji kao pisac djela *History of the English Church and People*, a sastavljao je djela za svoje učenike u samostanu o pravilnom pisanju, stihotvorstvu, prirodnim pojavama. Pisao je i kronologije (koje su dovele do običaja datiranja događaja od utjelovljenja Kristova), živote svetaca, himne, homilije, molitve u stihovima.

⁴⁰ Sv. Nicefor (?-828), rođen u Carigradu u pobožnoj obitelji. Bio je izabran za carskog tajnika ne navršivši ni trideset godina života. Sudjelovao je na II. Nicejskom saboru, koji je odobrio štovanje svetih slika. Godine 806. postaje patrijarh po želji cara. Niceforov patrijarhat bio je vrlo buran jer se sukobljavao s biskupima i dvorom zbog štovanja svetih slika. Bio je jedan od najvažnijih bizantskih povjesničara 7. i 8. stoljeća.

⁴¹ Brježuljak lošeg savjeta (usp. Tomašević 2010).

opisuje. Veliku je crkvu dala sagraditi sv. Jelena, a u njenu se okrilju nalazi mjesto na kojem se rodio Isus i njegove jaslje. Navodi grobove sv. Euzebija, sv. Paule i njezine kćeri Eustohije te grob i spilju sv. Jeronima u kojoj je svetac proveo četrdeset godina i, piše Pletikosa, preveo Bibliju na latinski, grčki i „naš ilirički“. Nakon izvješća o Betlehemu nedostaju u rukopisu četiri lista (od 101. do 108. stranice).

Slijedi opis mjesta koja se nalaze na putu od Betlehema do Hebrona. Pletikosa prvo piše o mjestu „Betulija o(li) Betsura“, objašnjava da nije riječ o Juditinoj Betuliji te iznosi priču o vojnicima koji su se u obližnjoj utvrdi četrdeset godina uspijevali oduprijeti Turcima. Potom opisuje grad Tekne koji pohode rijetki zbog „Araba razbojnika“ pa u obilazak grada, tj. groba proroka Amosa, odlazi onaj tko može platiti oružanu pratnju. Nakon što je opisao pojedine lokacije vezane uz Solomona, putopisac napominje da dalje nije išao: „Ja naprid odovlen nisam bio, nego ću štošta upisat kako po drugi knjiga“ (str. 123). Mjesta koja slijede su: manastir sv. Jurja uz kojeg je vezana legenda o Jurjevom lancu koji liječi od mahnitosti, Gospino selo, dolina Mamre u kojoj Abrahama posjetiše anđeli te uz koju se vezuje predaja o ljekovitom hrastu. Opis grada Hebrona započinje predajom o postanku grada i etimologijom imena, slijedi povijest grada i opis zatečenog stanja. Potom piše Pletikosa o Damascenskoj njivi i legendi o mjestu na kojemu je Bog stvorio Adama, a pozivajući se na šesnaestostoljetnog mletačkog kroničara Sanutoa opisuje značaj Doline suza (gdje su Adam i Eva oplakivali svoj grijeh). Poglavlje završava opisom crkve četrdeset mučenika te starom smrdljivom za koju kažu da na tome mjestu od početka svijeta „ali je mučno virovati“ (str. 127).

U sljedećem će poglavlju Pletikosa pisati o putu iz Jeruzalema prema rijeci Jordan te opisati brojna sveta mjesta koja je vidio. Prvo je sveto mjesto vezano uz smokvu koju je Isus prokleo, a subjekt nam putopisnog diskursa nudi tri tumačenja pripovijesti o Isusu i smokvi. Slijede kuća Šimuna gubavog, Lazarov grob, kuća sv. Magdalene, kuća i gusterna sv. Marte, Manastir sv. Mojsija i dr. Više pozornosti posvetio je putopisac opisu grada Jerihona, gdje je boravio na Cvjetnu nedjelju 1753. godine. Potom opisuje odlazak na planinu Četrdesetnicu gdje je Isus postio četrdeset dana i noći te savjetuje čitatelje, potencijalne hodočasnike da ne idu do crkve na vrhu zbog opasnosti od razbojstava. Nakon dolaska na rijeku Jordan, opisuje sveta mjesta koja se uz nju nalaze: manastir i crkva sv. Ivana Krstitelja, Gilgal – mjesto istočno od Jerihona, pustinja sv. Jeronima. Stiže na Mrtvo more, piše o pet zloglasnih gradova (Sodoma, Gomora, Seboim, Adam, Bel).

Iz Jeruzalema u Emaus krenuo je putopisac dan nakon Uskrsa – kao što je i običaj iako, piše, sada rijetki idu zbog razbojstava. Na tom putu čitatelj biva upoznat s Emausom u kojem se Isus ukazao učenicima, s mjestom Baal Hasor koje se spominje u Drugoj knjizi o Kraljevima te svetim mjestom posvećenim proroku Samuelu.

Dana 22. lipnja 1753. godine krenuli su brojni hodočasnici predvođeni gvardijanom sionskim na put do samostana sv. Ivan in Montana i Betlehema kako bi proslavili blagdan rođenja sv. Ivana Krstitelja. Na tom su putu hodočastili u pet svetih mjesta: samostan sv. Križa koji je podigla sv. Jelena, crkva podignuta na mjestu rođenja Svetoga „doisto misto rajno, more se reći“ (str. 147), kuća svečeva oca Zaharije, pustinja i spilja uz koju je vezana legenda o Svetome kojega su čuvali anđeli te vrelo sv. Filipa na kojemu je svetac krstio slugu etiopske vladarice. Nakon blagdana sv. Petra i Pavla provedenog u Betlehemu, odluči tamo i ostati neko vrijeme s redovničkom braćom jer se tijekom dužeg boravka u samostanu sv. Groba u Jeruzalemu osjećao zatvoren poput redovnice.

Na ovome se mjestu putopis prekida „jer je sljedeća 137. stranica oštećena i nečitljiva, a završetak nedostaje“ (Pederin 2007: 20).

6. Književnopovijesna retorika putopisa: analiza djela

U ovome poglavlju slijedi raščlamba *Putovanja* koja se temelji na književnopovijesnoj retorici putopisa, prema knjizi *Priča i putovanje* Deana Duda.⁴²

6.1. Obrazloženje (okvir)

U obrazloženju putopisac objašnjava razloge nastanka teksta, tumači logiku vlastitoga diskursa te usmjerava proces čitanja, a najčešće se nalazi na početku putopisa (usp. Duda, 1999: 94). Pletikosa u *Pripravi dila* tumači čitatelju svoje razloge za hodočašćenje. Nakon što je general reda pozvao redovnike koji bi htjeli hodočastiti u Svetu Zemlju da iskažu svoju želju, Pletikosa piše:

⁴² „Ključna je pretpostavka književnopovijesnog pristupa putopisnom diskurzu iznalaženje njegovih tipičnih mjesta, oblikovanje svojevrstne retorike putopisa utemeljene na nekoliko oslonaca u rasponu od naratologije do povijesti mentaliteta“ (Duda 1998: 92).

...počeo sam razmišljati i štiti knjige od toga putovanja i pribivanja u ona misti. I premda narav uzbučaše se poradi truda toliko po moru koliko u oni sveti misti, ali ono nadanutje koje Bog daje mi to većma užigoše me, i budući se veoma priporučio Bogu, odluči za oprostjenje moji griha podniti svaka suprotivna, ako bi i život bilo od potrebe dati. Jer kad je srce pokorno, svaka podnosi zaradi onoga Odkupitelja na koga poštenje odluči se i bolje je umriti na pokori nego na otvrdnutju. (str. 21)

Mogli bismo iz navedenog citata zaključiti da je kretanje subjekta putopisnog diskursa od ishodišne točke do cilja u vremenu i prostoru istoznačno „putovanju“ od grijeha prema pokori i oprostu.⁴³

U putopisni okvir možemo uključiti i tuđi putopisni tekst koji je poslužio putopiscu kao vodič. U *Putovanju* subjekt putopisnog diskursa navodi nekoliko putopisnih i povijesnih tekstova što ih je pročitao prije puta, ali ih preporuča i svojim čitateljima – onima koji bi htjeli znati više ili samo provjeriti činjenice.⁴⁴

„Ko želi znati koga je načina ova makina oliti zgrada veličina, more vidjeti u knjiga oca Quaresmija Malea i o. f. Petra Antonija Mlečića.“ (str. 39)

„... i svidochi otac Bonifacio da u njegovo vrime razaznavala su se sva slova, koji je pisao bi će 200 godin, a ima 50 godin da otac f. Petar Mlečić i abbat Angeli razaznavali su samo ovo...“ (str. 67)

Biblija, posebice Novi Zavjet te djela kršćanskih svetaca i svetica što ih je putopisac čitao pripremajući se za hodočašće također možemo uključiti u putopisni okvir jer je riječ o vodičima za duhovnu pripremu nužnu za ovaj tip putovanja, ali i izvorima korisnih informacija za putopisca i čitatelja.

⁴³ Uobičajeno je da hodočasnici čine djela pokore i mole za oprost grijeha. Primjerice, Bartul Đurđević u prvom dijelu *Zrcala hodočasničkog* piše o nužnosti ispovijedi, pokore i pokajanja ne bi li hodočasnik zavrijedio odlazak u nebeski Jeruzalem (usp. Miličević 2010: 48).

⁴⁴ Zapisi jeruzalemskog gvardijana Quaresmija Malea, vodič o. f. Petra Antonija Mlečića, hodočasnički putopis Bonifacija Dubrovčanina, putopis Ivana Zvallarda, zapisi mletačkog kroničara Sanutoa te križarskog kroničara Fulchera, povjesničara Josipa Flavija, cara Augusta i dr.

Svrha je obrazloženja/okvira, dakle, uspostava komunikacije između subjekta putopisnog diskursa i onoga kome je putopis namijenjen o čemu će biti riječi u poglavlju o *naslovljeniku*.

6.2. Itinerar: topografija svetih mjesta

Općenito je itinerar oznaka za putni vodič s geografskom kartom i potrebnim podacima te sadrži razrađen plan putovanja. Kada je riječ o književnopovijesnoj retorici putopisa, „itinerarij obuhvaća obavijesti o odabiru i slijedu putničkih postaja, vremenu i načinu putovanja“ (Duda 1998: 101). Značenjska struktura književnog putopisa ogleda se u odredištu i u postajama do njega pa je odabir puta legitimacijski čin. Nije nevažno kada se, kamo i zašto putuje pa hodočašćenje u Svetu Zemlju nije isto što i diplomatsko putovanje u Mletke ili Rim. Već smo u prethodnom poglavlju rastumačili razloge Pletikosina dolaska u Izrael pa ćemo reći nešto o načinu kretanja.

Putopisac na hodočašćenje po Svetoj Zemlji kreće iz središta, grada Kalvarije – Jeruzalema. Iz njega se „putovanje odvija zrakasto u svim smjerovima“ (Pavlović 2010: 147). S obzirom na to da je 1752. boravio u samostanu sv. Groba u Jeruzalemu, razumljivo je da je upravo taj grad ishodišna točka za sva putovanja. Putopisac se ne kreće tako da kronološki prati Kristov život nego prati uhodane hodočasničke staze:

Jeruzalem – Sion

Jeruzalem – Dolina Jošafat – Dolina Gehena (Hinom) – Maslinska gora

Jeruzalem – Betlehem – *Hebron*⁴⁵

Jeruzalem – Jordan

Jeruzalem – Emaus

Jeruzalem – Sv. Ivan in Montana – Betlehem

Dakle, subjekt kreće iznova iz Jeruzalema kao grada Kalvarije, preko Maslinske gore kao mjesta muke i uskrsnuća Kristova, do Betlehema kao mjesta Kristova rođenja pa do Emausa kao mjesta prepoznavanja Uskrsloga. Neka su od posljednjih poglavlja posvećena Isusovom prethodniku sv. Ivanu Krstitelju, a kako hodočašće završava – ne znamo.

⁴⁵ Pletikosa nije išao do Hebrona, ali je, imajući na umu naslovljenika, tj. komunikacijsku usmjerenost putopisa, opisao dionicu koju nije sam prošao.

6.3. Subjekt putopisnog diskursa

Subjekt putopisnog diskursa obuhvaća funkcije putnika, promatrača i pripovjedača: „Putnik doživljava situacije koje se razlikuju od onih u domovini, promatrač stječe iskustvo drugoga koje je nužno za usporedbu, a pripovjedač otvara diskurzom mogućnost kontekstualizacije“ (Duda 1998: 83). Sve kategorije književnopovijesne retorike putopisa (obrazloženje/okvir, itinerar, leksikon/katalog, dotematizacija, priča i naslovljenik) na neki način otkrivaju subjekt putopisnog diskursa te ga (ne)izravno karakteriziraju. U ovom ćemo poglavlju ukazati na to kako subjekt doživljava sebe u stranom prostoru, a kako pripadnike drugih narodnosti i vjeroispovijesti s kojima se susreće.

Legitimacija subjekta putopisnog diskursa u *Putovanju* trojaka je:⁴⁶

a) „mi katolici“

„Ovi grad zove se Svet od svi naroda ne samo kršteni, nego i od Žudija i Turaka, koga svetinja pristoji se samo nami katolikom, koji sami uživamo plod skrovnosti u njemu od našega Spasitelja dilovani.“ (str. 37)

b) „mi redovnici“

„Još od onoga godišta 1746., kada general našega s. reda pisa po svi provincija...“ (str. 21)

c) „mi iliri“

„I vele da je ovde prinio sve Sveto pismo iz žudinskoga u jezik latinski, grčki i naš ilirički.“ (str. 119)

Trajno je obilježje hrvatskih putnika u inozemnome svijetu *nacionalna* legitimacija pa tako ni Pletikosa ne propušta u nekoliko navrata ukazati na to odakle dolazi, a i svjestan je komunikacijske usmjerenosti putopisa na hrvatskog čitatelja.⁴⁷ Slijedi nekoliko primjera:

⁴⁶ Pletikosa je desetljeće mlađi od Filipa Grabovca i Andrije Kačića Miošića, a sva su trojica školovana i zaređena u samostanima unutar franjevačke provincije Presvetog Otkupitelja. Pojedini su franjevački samostani: u Makarskoj, Zaostrogu i Živogošću te Sumartinu bili kulturna i duhovna središta čitave regije u ranom novovjekovlju. Većina pisaca tog vremena i prostora pripadala je franjevačkom redu (usp. Dukić 2007: 85) pa možemo reći da legitimacija subjekta putopisnog diskursa proizlazi upravo iz tih činjenica.

⁴⁷ „Zanimljive su primjedbe i asocijacije kojima dovodi u vezu jeruzalemske motive s hrvatskim prostorima ili ljudima, uzimajući u obzir 'horizont očekivanja' hrvatskih čitatelja i istodobno se legitimirajući kao pripovjedač osviještene nacionalne i geografske pripadnosti, te procjenjuje značajnim spomenuti pojedinosti koje on i njegov implicitni čitatelj prepoznaju kao 'vlastite'/'svoje'“(Pavlović 2010: 152).

1. „Ovo sveto misto Getsemani bi kupljeno sa svom njivom i vrtlom od gospode Pavla, Antona i Jakova bratje, sinova Augustina Brajkovića iz Sarajeva, i darovano našim redovnikom,...“ (str. 90)
2. „Odođen povrativ se uz iste skale do 48 skalina, nadesnu nahodi se jedna kapela gdi je grob s. Josipa, zaručnika Gospina, i s. Simeona, koga je tilo u Zadru.“ (str. 85)
3. „I zato Isus reče apostolom: 'Spomenite se žene Lotove', čemu i ja prilažem spominjući se i druge prilike, što sam vidio u Zaostrugu 1745., gdi u pećini nađoše u pustoši u kamenu dvoje čeljadi okamenjene...“ (str. 142)

Prema Dudi se odgoj putopišćev, naobrazba, putničko iskustvo, predrasude matične sredine, osobno raspoloženje, literatura za put i književna kompetencija nalaze u istome kovčegu. (usp. Duda 1999) Zanimljivo je primijetiti da izmještanje subjekta putopisnog diskursa iz matičnog prostora te poteškoće koje ga kočice ili usporavaju u željenom kretanju donose na vidjelo različite stereotipe, autopredodžbe i heteropredodžbe. Putopisi su nerijetko bogata vrela za imagološka istraživanja, tj. „proučavanje književnih predodžbi o stranim zemljama i narodima (heteropredodžbe) te o vlastitoj zemlji i narodu (autopredodžbe)“ (Dukić prema Pijović 2011: 17). Pri tome su autopredodžbe gotovo uvijek pozitivne, a heteropredodžbe najčešće negativne, a s obzirom na legitimiranje subjekta putopisnog diskursa kao kršćana-katolika, možemo iz teksta izdvojiti sljedeće primjere vezane uz odnos subjekta prema drugim vjeroispovijestima/narodima u Svetoj Zemlji.⁴⁸

a) kršćani: Židovi

O Židovima se putopisac izražava pozitivno kao odabranome narodu koji polaže prava na Svetu Zemlju (za razliku od Arapa i Turaka), ali i negativno kada piše o Isusovu životu ili dugotrajnim sukobima kršćana i Židova u Svetoj Zemlji poput onoga u kojem su, piše Pletikosa, Židovi potkupili pašu u svrhu zabrane procesije na Cvjetnicu:

„Ali sotona podbuni Žudije ter Turkom rekoše da je protivna njihovu zakonu i da jedan put mogu osvojiti grad. Meuto podmitiše pašu, koji zabrani da se ne ima činiti godine 1648. I tako ostade.“ (str. 106)

⁴⁸ Valja imati na umu da je Pletikosin putopis izvor brojnih autopredodžbi i heteropredodžbi te da bi za iscrpno imagološko istraživanje *Putovanja* bio potreban zaseban rad. Budući da su temelji Dudine analize putopisne građe naratološki, a time i moje analize jer se upravo na njegov rad ponajviše oslanjam, umanjena je mogućnost složenije imagološke analize.

b) kršćani: muslimani (Arapci)

O Arapima se putopisac izražava gotovo uvijek negativno kao uzurpatorima Svete Zemlje te razbojnicima kojih se valja paziti:

„I tako ista zemlja ostade prez kraljestva i popovstva, podložena pod oružjem neprijatelja, vladana velikim progonstvom, jer naseljena pukom neharnim, ištetena svedernim zasidam Araba razbojnika, koji rane se i uzdrže tuđom mukom otetom.“ (str. 33)

c) kršćani: muslimani (Turci)

S obzirom na činjenicu da je Sveta Zemlja bila pod Osmanskim Carstvom do 20. st. očekivano se putopisac često susreće upravo s Turcima te katkad detaljno opisuje na koje su načine preotimali kršćanskim redovnicima sveta mjesta:

„Onda kada car Soliman ponovi grad i opasa zidom, ostadoše izvan grada, i tako stisnuti od zuluma i musevede, što ono neprijatelji s(vete) vire progoniše. I ne mogući oli ne tijući plaćati, izvadiše odže ferman od cara izgnati uboge redovnike, a oni se ugospodariti.“ (str. 79)

Negativni stavovi prema Turcima u okrilju su stereotipa koji turska osvajanja vidi kao kaznu za kršćanske grijeh:

„Ali je od Turčina u miru posidovan za pogrdu grija naši...“ (str. 37)

Međutim, ne propušta putopisac pohvaliti ono što je dobro poput, primjerice, činjenice da grob Davidov Turci drže u „velikom poštenju“ (str. 78). Spominje putopisac turske običaje, ali i preuzima u svoj iskaz turske lokalne predaje pa čak i heteropredodžbe o čemu će biti riječi kasnije u radu.

d) rimokatolici: protestanti

U prvome dijelu putopisa spominju se protestantski svećenici koji s Pletikosom putuju do Svete Zemlje. Putopisac nabraja sve svećenike-suputnike imenom pa tako i *reformate*. Ne iskazuje nikakve stavove prema svojim protestantskim suputnicima, a u drugom ih dijelu knjige ne susreće i ne spominje.

e) rimokatolici: pravoslavni kršćani⁴⁹

S obzirom na trajne napetosti među kršćanima zbog sukoba oko uprave nad svetim mjestima, možemo u tekstu vidjeti brojne primjere u kojima subjekt putopisnog diskursa negativno opisuje istočne kršćanske zajednice:

„... zašto zloba grčka zabranjiva, nenavideći da je ova svetinja pod našom oblastju.“
(str. 51)

Negativan je prema Armenima i Grcima za što daje konkretne razloge kao što je, primjerice, oštećenje spomenika:

„... tako su ostale do danas, premda nerazboriti devocion Grka i Armena odbijajući ištetili su mnogo kako i ine.“ (str. 90)

Također, navodi i ozbiljnije optužbe u kojima tvrdi da Abisini i Grci varaju hodočasnike u svrhu zarade – što drži krajnje neprimjerenim:

„Odoklen poznaše i isti Turci da se ovi oganj čini za veliki dobitak što im donosi i zato ištom se smiju i rugaju tome ognju, i zato govore da zakon krstjanski nije pravi, budući se stavio na imbena čudesa. Ali ne imadu ovoga sumnjenja od nas Latina, jer govore isti: 'Franki su pravi krstjani jer se od nji ne čuje nikakva himbena dilovanja ni privare' držeći da je veliki grih i malo slagati, a kamoli varati u svetim stvarima...“⁵⁰ (str. 60)

O pripadnicima se istočnih kršćanskih vjeroispovijesti putopisac katkad izražava i pozitivno i to uglavnom kada je riječ o skrbi za pojedinu crkvu/kapelu:

„Ovde je 7 godin proštenja, a drže ga Grci u veliku poštenju.“ (str. 63)

Spomenuli smo da je putopisni tekst osim za predodžbe o stranim narodima, izvrstan izvor za iščitavanje predodžbi koje subjekt putopisnog diskursa ima o vlastitom narodu i zemlji,

⁴⁹ „... krstjani šizmatici – Grci, Armeni, Sorijani, Gofiti, Abisini, Đorđijani...“ (str. 54). Grčkih pravoslavaca ima najviše od svih kršćana u Svetoj Zemlji, dok je Armenska pravoslavna Crkva jedna od najstarijih kršćanskih zajednica. Sorijani, kako ih Pletikosa naziva, jesu pripadnici Sirijske pravoslavne Crkve (jakobiti), Gofiti su pripadnici Koptske pravoslavne Crkve, a Abisini Etiopske pravoslavne Crkve. (usp. Tomašević 2010)

⁵⁰ Koncept se autopredodžbe/heteropredodžbe ne odnosi samo na to kako subjekt putopisnog diskursa prepoznaje ili opisuje neku osobu/grupu ljudi koju promatra nego i na sva druga svjedočanstva od strane nekog drugog promatrača, a koja putopisac preuzima u svoj tekst. U konkretnom su primjeru vidljive autopredodžba i heteropredodžba subjektova, a preuzete iz turske perspektive čime se ističe *objektivnost*.

ali ponajviše o vlastitoj vjeroispovijesti, što je logično s obzirom na prirodu njegova putovanja te ne činjenicu da je Pletikosa katolički redovnik. Tako, ne zaboravlja spomenuti da su na brodovima kojima plove u Svetu Zemlju „vojvoda od nave i od vojnika, mornari i vojnici, svi Dalmatini“ (str. 26) ili, primjerice, da su procesije koje se održavaju u našim gradovima također lijepe. Međutim, puno je prostora posvećeno ukazivanju na nedostatke *šizmatika* i *heretika* u odnosu na rimokatolike: katolici jedini baštine pravo na Sveti Grad, bolje skrbe za svete lokacije, ne varaju niti lažu te jedini mogu prizvati čudo kao što je nebeski oganj ili kiša nakon procesije na Cvjetnicu, i sl.

6.4. Leksikon (katalog)

Leksikon je „postupak strukturiranja obavijesti o zemljopisno-kulturnom području koje je putopisom obuhvaćeno“ (Duda 1999: 122). On je potreban jer se obavijesti o proputovanom području moraju nekako strukturirati i to je elementarni postupak putopisnog teksta. Pišući o lokalnoj povijesti i kulturnoj baštini, subjekt putopisnog diskursa stvara kulturni katalog i upućuje ga matičnoj sredini. S obzirom na to da je izravno vezan uz subjekta putopisnog diskursa, leksikon je oblikovan i perceptivno i ideološki, a obavijesti koje implicitni čitatelj saznaje možemo podijeliti na:

- Kulturnopovijesne obavijesti

One obuhvaćaju putopiščevo poznavanje povijesti, umjetnosti i kulturne baštine. U *Putovanju* Pletikosa čitatelju nudi mnogo povijesnih informacija, od povijesti Izraela i Jeruzalema do pojedinih crkava i kapelica, često parafrazirajući povjesničare poput Josipa Flavija ili oca crkvene povijesti Euzebija, ali i Biblije koju drži jednako vjerodostojnim povijesnim izvorom:

„Stari Jeruzolim stao je uz množajući se u svojoj svitlosti i diki više 1500 (iljadu i pet stotin) godin, doklen Nabukodonozor uze ga oružjem i, porobivši, opali ga ognjem, kako je pisano u Knjiga četvrti kralja, a do 70 godina bi sagrađen od Žudija, kako piše Esdra u Drugi knjiga.“ (str. 35)

- Obavijesti o svijetu prirode

One su u *Putovanju* malobrojne te je uvijek riječ o opisu svete lokacije poput vrela, rijeka, zdenaca i sl. vezanih ponajviše uz Isusov život. Iako je, prema Dudi, ova vrst obavijesti najčešće najlitterarniji dio leksikona, Pletikosini su opisi prirode šturi i nisu literarizirani. S

obzirom na to da se Dudin zaključak temelji na analizi romantičarskih putopisa, razumljivo je da u *Putovanju* ne možemo naići na literarizirane obavijesti o prirodi. To je u skladu s činjenicom da priroda postaje predmetom detaljnijeg opisivanja tek u romantizmu.⁵¹

- Obavijesti o svakodnevnom životu

One nude informacije o suvremenosti (ponašanje, navike, politika, mentalitet). U nekoliko navrata piše putopisac o životu stanovnika pojedinih gradova i sela. Primjerice, piše da su stanovnici Betlehema većinom katolici koji izrađuju krunice i križiće koje potom prodaju hodočasnicima te se ne žele baviti poljoprivredom jer im Arapi pljačkaju usjeve. Također, piše o političkim (ne)prilikama i zavadama poput one u gradu Hebronu u kojem žive Turci i Arapi koji su naoružani i u zavadi s jeruzalemskim pašom:

„Pribivaoci su Turci o(li) Arapi na boj žestoki i ima više od iljadu sabalj, i užaju se odmetnut od paše jeruzolimskoga, i sve su u zavadi s Jerozolimci. Ima u njemu i Žudija i ristjana, a zovu i nas da učinimo manastir i da privedemo katolika, ali znamo da to čine za svoju fajdu, a ne za dobro hotinje, i zato neće.“ (str. 125)

6.5. Dotematizacija

Dotematizacija je nadogradnja osnovnog putopisnog izlaganja. To može biti osnovna misaona nadogradnja kao manja tekstualna cjelina koja pretendira na autonomiju poput jezičnih:

„Ova brdo zove se Gora maslinska, jer je nakićeno dubravom maslina uokolo, i jest ovo brdo oliti gora viša od ostali brda oliti gora (što razum reći visine oliti glavice), koje su uokolo Jerozolima i ini mista, jer kad pišem i rečem ovo ime gora, razumim reći brdo a ne dubrava, kako se mnogi varaju u naši strana i razume dubrava kad se reče gora.“ (str. 100)

ili povijesnih crtica u *Putovanju*:

„Ovo misto, posli nego osvoji Svetu Zemlju Turčin i istira soldan egipatski krstjane, bilo je plandište kozje od godine 1187. tja do godine 1621. Ništa ne manje išli bi redovnici iz Jeruzolima na post Svetoga kantati večernju i kumplitu

⁵¹ U romantizmu se pejzaž prvi put pojavljuje i kao samostalna tema. Riječ je o doživljenom pejzažu, prirodi koja odražava pjesnikova raspoloženja i osjećaje, pejzažu kao „ogledalu duše“.

(...) Rečene pak godine 1621. otac p. f. Tomas iz Navare, budući gvardijan u Jeruzolimu, posli nego imade dopuštenje Svete kuće u Nazaretu, i očisti je i metnu pribivat redovnike. (...) Ali domalo uzbuni sotona one seljane i obsidoše crikvu da isiku redovnike, koji zatvoriv se unutra braniše se dok dopade glas u Jeruzolim i dotrkaše age i veliki Turci i oteše i, i povedoše sobom u Jeruzolim.“ (str.147)

Međutim, u ovome će radu, kada govorimo o nadogradnji osnovne strukture putopisnog teksta, više pozornosti biti usmjereno na žanrovsku kontaminaciju i intertekstualnost.

6.5.1. Žanrovska kontaminacija

Žanrovska kontaminacija podrazumijeva prožimanje putopisa i drugih žanrova. U slučaju Pletikosina *Putovanja* riječ je o kršćanskim legendama te brojnim lokalnim predajama, posebice povijesnim i etiološkim kojima se objašnjava postanak i imenovanje naselja, brda, rijeka, izvora i sl. Važno je napomenuti da se putopisac katkad ograđuje od predaja što ih je čuo⁵² („kažu“, „vele“, „rekoše mi“ i sl.), a katkad predaje potkrepljuje utjecajnim i vjerodostojnim izvorima („ništa ovde ne mećem iz moje glave izmišljeno, nego slideći istoriju f. Petra Mlečića“, str. 58). Katkad putopisac istražuje propitujući istinitost lokalne priče, kao što je slučaj s legendom o četiri stupa koja oplakuju muku Isusovu u crkvi sv. Jelene u Jeruzalemu („Tako i ja budući štio, anci je dobro sam razgledao po vrimeni... i vidi da suze samo liti kadno sunce poteže vlagu iz zemlje“, str. 43), a u slučaju predaje o stablu smrdljike koje postoji od početka svijeta, putopisac iskazuje potpunu nevjericu („ali je mučno virovati“, str. 127).⁵³ Djelo sadrži veliki broj predaja i legendi od kojih neke putopisac samo spominje, a neke donosi u cijelosti:

⁵² Ovo možemo tumačiti dvojako: da se putopisac ograđuje od lokalnih predaja ili da, pak, koristi uobičajene uvodne formule za predaju (priča se..., rekoše mi..., veli se..., ljudi kazuju..., neki misle..., čuo sam..., stara je tradicija... i sl.).

⁵³ Predaja kao usmenoknjiževni žanr želi pružiti zbilju, stvari koje su se doista dogodile, zahtijeva to od pripovjedača i slušatelja/čitatelja. Predaja pretendira na istinitost, ona predstavlja znanje naroda za razliku od bajke koja je plod svjesne umjetničke mašte. Mogli bismo reći da je stvarnost za bajku poezija, a za predaju historija. Predaje nemaju markantni internacionalni karakter (kao bajka), na nju utječu elementi etničkog, nacionalnog, regionalnog te predaja donosi konkretna imena, vremena i mjesta. Legende i kraće legendarne strukture najčešće su iz područja kršćanske duhovnosti i vezane su pretežito uz očudotvorenja mjesnih zaštitnika, biblijskih likova i kršćanskih svetaca te se njihova vjerodostojnost, kao i u slučaju predaje, ne dovodi u pitanje (usp. Botica 2005:

- Predaja o zazidanim vratima zvanim *Aurea* koja će ostati zazidana dok se ne pojavi kršćanski kralj, novi vladar cijeloga svijeta. (str. 36)
- Legenda o stupovima koji oplakuju muku Isusovu (str. 43)
- Dvije predaje o svetome ognju (str. 58)
- Predaja o samostanu u koji ne smiju ući Turkinje jer bi u roku od godinu dana umrle (str. 72)
- Legenda o kamenu koji je progovorio na Isusovu zapovijed (str. 76)
- Predaja o crkvi sv. Tome u koju ne smiju ući nekršteni jer bi na mjestu umrli (str. 76)
- Legenda o pohlepnom hodži kojemu se ukazala Blažena Djevica Marija (str. 86)
- Predaja o ljekovitom stablu (str. 89)
- Predaja o postanku i imenovanju izvora Siloe (str. 94)
- Predaja o imenovanju sela „*zlog vića*“ (str. 108)
- Predaja o smrti Turaka koji su spalili Gospino ljekovito drvo (str. 109)
- Legenda o crkvi koja se nije mogla nadsvoditi na mjestu Isusova uzašašća (str. 101)
- Predaja o postanku grada Hebrona (str. 124)
- Predaja o stablu smrdljike koje postoji od početka svijeta (str. 127)
- Legenda sv. Longinu, rimskom vojniku koji je kopljem raspetom Isusu probo bok (str. 42)
- Legenda o lancu sv. Jurja koji liječi od mahnitosti (str. 123)
- Legenda o Adamovu stvaranju na Damascenskoj njivi (str. 125)

Funkcija je legendi i predaja u *Putovanju* nadopunjavanje povijesnih podataka. Putopisac ih katkada donosi u cijelosti te navodi izvor kao dokaz vjerodostojnosti. Kada, primjerice, piše o Gospinoj crkvi u dolini Jošafat, podatke o crkvi upotpunjuje legendom o pohlepnom hodži kojem se u snu ukazala Gospa, a preuzima ju iz pera jeruzalemskog gvardijana oca Quaresmija.

Pletikosin selektivni pristup legendama i predajama, gdje se od pojedinih ograđuje, a vjeruje *istorijama* koje su potkrijepljene provjerenim izvorima (jeruzalemski gvardijan otac

145). Iako se u teorijskoj literaturi legenda i predaja formuliraju kao usmenoknjiževni žanrovi u čiju se vjerodostojnost ne sumnja, vidljivo je iz teksta da subjekt putopisnog diskursa katkad propituje lokalne *historije*.

Quaresmio, sv. Nicerof, o. f. Petar Antonijo Mlečić i dr.), svjedoči o brizi za povijesnu vjerodostojnost.

6.5.2. Intertekstualnost

Već smo u poglavlju koje se bavi putopisnim okvirom spomenuli brojne tekstove koje je putopisac čitao tijekom pripreme za hodočašće: putopise, povijesne i svete knjige, zapise jeruzalemskih gvardijana, svetaca, rimskih careva, i dr. te ih uklapao u pripovijedanje i opisivanje. Koristio je putopisac, dakle, raznovrsnu literaturu za oblikovanje vlastitoga teksta:

- a) Biblija: Knjiga postanka, Druga knjiga o Kraljevima, Prva knjiga o Makabejcima, Ezekiel, Ezra, evanđelja, Djela apostolska i dr.
- b) Zapisi svetaca: sv. Jeronim, sv. Augustin, sv. Beda Časni, sv. Nicefor, sv. Ćiril, sv. Epifanio, sv. Paulin, sv. Vilibaldo i dr.
- c) Vodiči, putopisni i povijesni zapisi o Svetoj Zemlji: Bonifacije Dubrovčanin, o.p. Petar Antonijo Mlečić, putopisac Ivan Zvallardo, Tomo Babić, mletački kroničar Sanuto, jeruzalemski gvardijan Quaresmio Maleo, križarski kroničar Fulcher, car August i dr.

Intertekstualni se postupci u *Putovanju* javljaju u obliku citata i parafraze, ili, pak, kao preuzimanje tema, motiva, likova ili žanrova. Često putopisac citira i parafrazira navedene autore za „potkrjepu vlastite 'objektivnosti'“ (Pavlović 2010: 155):

- a) „Od ovog mog Svetoga piše i sveti Pava k Korintjanom od uskrsnutja Isusa ovako: 'Pak bi viđen od Jakova'“ (str. 92)
- b) „S. Jerolim piše da ovi apostol, budući se ovde uklonio u vrime muke i smrti našega Spasitelja, zavitova se da neće ništa okusit dok ne vidi svoga milog meštra uskrsnuta.“ (str. 92)

Kada je o temama, motivima i likovima u *Putovanju* riječ, očekivano se preklapaju s temama, likovima i motivima iz svih navedenih tekstova spomenutih u djelu. Rođenje, život, muka, smrt i uskrsnuće Kristovo glavna su poveznica između *Putovanja* i ostalih tekstova. Preuzimanje, pak, žanrova vidljivo je u preuzimanju pojedinih legendi i predaja iz pera nekih od navedenih autora. Tako, primjerice, preuzima putopisac u cijelosti, iz pera sv. Nicefora, legendu o mjestu na kojemu su Židovi htjeli sasjeći i spaliti tijelo Gospino (str. 82). Valjda ukazati na činjenicu da neka sveta mjesta nije Pletikosa obišao nego informacije o njima preuzima od drugih autora: „Ja naprid odovlen nisam bio, nego ću štošta upisat kako po drugi

knjiga“ (str. 123) što nam govori da putopisac teži za potpunosti, odnosno želi čitatelju pružiti cjelovite podatke.

6.6. Priča

Kategorija priče obuhvaća događajnu i aktancijalnu strukturu putovanja. Ovo se poglavlje bavi sljedećim pitanjima: kako se gradi narativna zanimljivost, gdje se grade zapleti te kakva je aktancijalna struktura?

Događajna je struktura u putopisu vjerodostojna pa putopis ne sadrži onu količinu događaja koja je karakteristična za fikcionalni pripovjedni tekst. Kada je riječ o putopisnom zapletu, odnosno pseudozapletu, kako ga Duda naziva, moramo istaknuti da je epizodičan, akcidentalan te nastaje principom adiranja. Najčešće je riječ o sitnim preprekama koje putnika koče u željenom kretanju: vremenske neprilike, poteškoće u prijevozu, kojekakvim suputnicima i sl. Subjekt putopisnog diskursa u *Putovanju* nailazi na nekoliko prepreka na svojem putu:

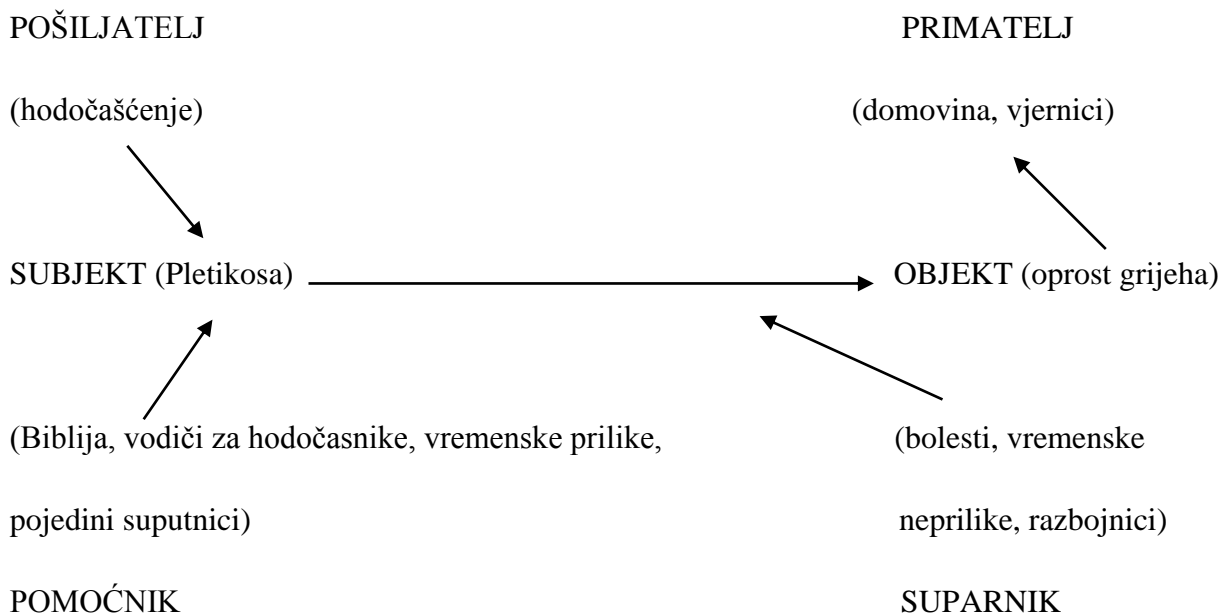
- karantena zbog kuge:
„Dođo u Šibenik i bi u manastiru osam dana, zašto ne smidoše paruni otisnuti se budući proglasila se kontumacija u Mleci i po Dalmaciji zatvor od gradova jer proglasi se kuga u Turskoj zemlji kod Livna.“ (str. 23)
- razbojstva na Jadranu:
„Uzrok bi tolikoga našega zadržanja u Mleci zašto vlastela mletaška ne dadoše nijednom drivu diliti se iz stata, jer godišta prošastoga bijau zarobili Barbareži nikoliko navi njiovi, i tako odrediše da imadu ići združeni in convoglio.“ (str. 25)
- vremenske neprilike:
„Remurćani izađosmo na pučinu morskú, daleko od zemlje 7-8 milja. I tako orcasmo vazdan, zašto bijaše vitar suprot i pet dana slideći, a jedva na 15. doprismo u porat a S. Pietro in Nembo, gdi stasmo tri dni...“ (str. 26)
- razbojnici zbog kojih mora zaobići pojedine željene lokacije u Svetoj Zemlji:
„... sada malo ko pođe od putnika pohoditi ga, radi Araba razbojnika, a redovnici odavna ne idu već ako koji putnik iz krstjanluka, gospodičić s punom kesom da more platiti pratioce...“ (str. 120)

Tri su smjernice putopisne događajnosti: zatečena stvarnost, nepredvidljivost putovanja i obilježja putnikove osobnosti (usp. Duda 1999: 68). Unutar tog se okvira oblikuju pseudonapetost i pseudozaplet. Upravo nepredvidljivost putovanja i situacije u kojima dolaze

do izražaja obilježja putnikove osobnosti, vidimo katkad kao komične. Ne svojom namjerom putopisac se u *Putovanju* našao u nekoliko komičnih situacija:

- epizoda s ljutitim kapetanom:
„Ja, ne znajući da će se diliti tako rano, staja u Manastiru. Tot idu dva mornara po me, govoreći da se srdi kapitan da nisam na vreme doša na brod, i moja srića da nije bio došao jedan timunjer ter poslao biše kapetan po njega (...) kako isti kapetan reče mi srdito da sam činio izgubit vreme lipa putovanja...“ (str. 26)
- slabost na francuskom brodu:
„Ele, meni se stumba i patio sam mnogo, što u navi mletačkoj nisam ni ćutio.“ (str. 28)
- nezgoda s magarcem:
„A na po puta posrnu magare i leže poda mnom...“ (str. 30)

Sve prepreke na koje putnik nailazi u ostvarenju svoga cilja, u aktancijalnoj strukturi zovemo suparnikom ili protuaktantom. Dakle, mogli bismo reći da se dinamičnost u putopisu postiže kada različiti suparnici na itineraru otežavaju subjektov zadani cilj. Kako bismo bolje razumjeli aktancijalnu strukturu putopisnog teksta,⁵⁴ napraviti ćemo skicu:

⁵⁴ Duda je aktancijalnu strukturu putopisa utemeljio na općeprihvaćenim naratološkim kategorijama, prije svega na Greimasovom semiotičkom sustavu uloga u pripovjednoj komunikaciji. Aktancijalni model u duhu Greimasove strukturalne semantike obuhvaća šest funkcija: Subjekta koji, vođen nekom silom (Pošiljatelj), žudi nekom cilju (Objektu). Čini to u nečiju korist (Primateelj), a u svom djelovanju ima Pomoćnike i Protivnike.

Zanimljiva nam je kategorija *primatelja* u aktancijalnoj strukturi koja se preklapa s kategorijom *naslovljenika* u književnopovijesnoj retorici putopisa, a o kojoj će biti riječi u sljedećem poglavlju.

6.7. Naslovljenik

Riječ je o komunikacijskoj usmjerenosti putopisa, tj. kome je putopis namijenjen i zašto. Već smo spomenuli povezivanje jeruzalemskih motiva s hrvatskim prostorima i ljudima u poglavlju koje se bavi subjektom putopisnog diskursa. Za naslovljenika su, kao i za Pletikosu, važne pojedinosti koje prepoznaju kao vlastite. Putopisac mora voditi računa o svome naslovljeniku i procijeniti obavijesti kojima raspolaže sa stajališta onoga kome ih prenosi. Pletikosa stoga prevodi nazive, tumači jezične razlike te nudi povijesne informacije i biblijsku geografiju. On naslovljenika nerijetko upućuje da se sam služi literaturom, da čita i istražuje. Osobito je zanimljivo upućivanje na putopis Bonifacija Dubrovčanina ili *Babušu* Tome Babića – svojevrsnu suvremenu praktičnu katoličku enciklopediju, jednu od najčitanijih knjiga u 18. stoljeća.⁵⁵

U poglavlju *Iz Karina do Mletak* Pletikosa se oprašta od obitelji i prijatelja – sve ih navodeći poimence. Ne propušta putopisac spomenuti naše ljude koje susreće na svome putu od Mletaka do Jafe: kapetane Petra i Augusta Petrinu iz Lošinja, vojnike i mornare koji su svi Dalmatinci, Kotoranina Jurja Petrovića, dubrovačkog konzula Ivana Grmolježa te kapetana Ivana Kotoisa Dubrovčanina.

U okviru povezivanja motiva iz Svete Zemlje s onima iz domovine, važno je spomenuti sv. Jeronima kojeg Pletikosa često citira i parafrazira, navodeći ga kao prevoditelja Biblije na „naš ilirički“⁵⁶ (str. 119).

⁵⁵ „Ako li je koga volja znati, neka štije na početku knjiga Babića.“ (str. 73)

⁵⁶ Poznata je tzv. jeronimska teorija prema kojoj je autor glagoljice sv. Jeronim, a glavno je uporište teorija nalazila u hrvatskoj predaji i u pokušajima da se neke Jeronimove rečenice shvate tako da on govoreći o svome jeziku ne misli na latinski (usp. Damjanović 2004: 58). Držalo se, dakle, da je Jeronim, koji je rođen u Dalmaciji, autorom glagoljice i prevoditeljem Biblije na „ilirički“. No, takvo je tumačenje otklonio Franjo Rački u djelu *Pismo slovjensko* (1861). Glagoljaši su se autoritetom zapadnoga crkvenog oca htjeli zaštititi od napada da nisu pravi sinovi Rimske crkve zbog vršenja službe Božje na svome jeziku.

Iako Pletikosa ne upućuje izravno čitatelja na ispovijed, molitvu, pokoru, pokajanje i hodočašćenje kao što to čine Bartul Đurđević u prvom dijelu *Zrcala hodočasničkog* ili Bonifacije Dubrovčanin u svome *De perenni cultu*,⁵⁷ svojim bi činom mogao djelovati poticajno na čitatelja (u smislu poticaja na unutarnje ili izvanjsko hodočašćenje).⁵⁸ Nagovorna i didaktička funkcija nije naglašena koliko bi se moglo očekivati s obzirom na to da Pletikosa dolazi iz franjevačkog kruga kojemu je u književnosti najvažnija vjersko-poučna funkcija.

No, ono što je možda najvažnije jest odabir jezika. S obzirom na izbor hrvatskog jezika i to štokavske ikavice, mogli bismo zaključiti da je djelo namijenjeno čitateljima s vrlo širokog područja Bosne, Slavonije, južne Ugarske i Dalmacije. Iza toga stoji bogata franjevačka tradicija od fra Stipana Margitića do fra Filipa Grabovca i fra Andrije Kačića Miošića.⁵⁹

7. Obrada

Putopisna se obrada prema putopiščevoj namjeri i unaprijed zadanoj ulozi koju ima u određenoj kulturi može podijeliti na općekulturnu (izvještajnu, znanstvenu, turističku) i umjetničku (književnu). U središtu književne obrade nalazi se subjekt putopisnog diskursa, njegovo jezično oblikovanje, dotematizacija figuralnim postupcima i sl., dok putopisi izražajno bliži izvještajnom ili znanstvenom načinu obrade u prvi plan stavljaju predmetnost svijeta. (usp. Duda 1999: 49) Za Pletikosin bismo putopis mogli reći da vješto balansira između te dvije krajnosti – prvi je dio kraći, ali pripovjedno razvedeniji s nizom pseudozapleta koji tekst čine zanimljivim da bi se drugi dio preoblikovao u hodočasnički vodič. Ipak, i tom se drugome dijelu prekida suhoparno nizanje svetih lokacija osobnim estetskim opaskama, lokalnim predajama i legendama, običajima lokalnog stanovništva i sl. gdje do izražaja dolazi putopiščeva osobnost. Tamo gdje je, dakle, putopiščeva osobnost povučena iz pripovijedanja, putopis prelazi u vodič.

⁵⁷ Đurđević u prvom dijelu svojeg putopisa donosi apodemičke savjete: kako dušu naoružati duhovnim oružjem, potom slijede preporuke i nalozi Crkve o ispovijedi, pokori, pokajanju i oprostima te kako načiniti oporuku i ostavštinu za stvari iz svoje kuće kada se napušta ovaj svijet da bi se otišlo u nebeski Jeruzalem. Također, izravno upućivanje čitatelja na pobožnost vidljivo je iz podnaslova drugog dijela Bonifacijeva putopisa: *O molitvama koje pobožni hodočasnici moraju obaviti pri dolasku u Svetu Zemlju* (usp. Miličević 2010).

⁵⁸ Unutarnje hodočašće podrazumijeva asketizam, redovito primanje sakramenata te izražavanje milosrđa i solidarnosti, a izvanjsko putovanje kroz stvaran prostor i vrijeme u određeno mjesto hodočašća, a sve u svrhu tjelesnog i duhovnog ozdravljenja (usp. Ladić 2009: 310).

⁵⁹ Jezik kojim je koncem 17. stoljeća pisao Margitić, a nekoliko desetljeća kasnije Grabovac i Kačić Miošić, bio je jezik koji je početkom 19. stoljeća izabran i za jezik prvog modernog, tiskanog prijevoda *Svetoga pisma* (1831) na hrvatski Matije Petra Katančića, budimskog franjevca.

Pletikosa postavlja čvrst okvir pripovijedanja s precizno strukturiranim poglavljima, opisi su vjerodostojni i provjerljivi, potkrijepljeni brojnim primjerima i izvorima, a pripovijedanje je jasno i razumljivo. Sukladno preporukama u apodemčkoj književnosti hodočasnik treba na svojem putovanju promatrati sve što je nužno ili korisno te ne dopustiti da ga nevažni razlog smete u njegovu naumu što odgovara načinu na koji Pletikosa putuje i oblikuje svoj putopis.

Pletikosa doista slijedi tradiciju hodočasničkog putopisa s topografijom svetih mjesta. Međutim, valja spomenuti da se naziru i elementi merkantilističkog putopisa: ekonomski podatci (plodnost zemlje, poljoprivredni proizvodi, trgovina i sl.), informacije o flori i fauni te sažeti prikazi povijesti zemlje, regije ili grada:

„Izvođaše veliku množiju žita, vina, ulja, šećira, voća svakaka; životinu i bumbak; balsama mnogo, ali sada ga ubo neima. Obiluju i sada deve, medvidi, lavi i zviru druge.“
(*Izrael*, str. 32)

„Sada paka, premda je smankan zgradom, ništa ne manje ima oko trista kuća i pribivaju u njemu tri razlika naroda, to jest Turci, Grci, a najviše naši katolika, koji majstore krunice i križiće; za pošteno živit, prodaju i putnikom, premda ovi imadu još više da mogu kupovati i uživati zemlje...“ (*Grad Betlem*, str. 112)

Mogli bismo zaključiti da je *Putovanje k Jerozolimu god. 1752.* hodočasnički putopis dvodijelne strukture te da se uklapa u putopisnu literaturu 18. stoljeća koja naglašava spomeničku baštinu i historiografski aspekt, ne izlazeći pri tom iz okvira svete topografije.

8. Zaključak

Okosnica je ovog rada bila analiza Pletikosina djela temeljena na književnopovijesnoj retorici putopisa prema knjizi *Priča i putovanje* Deana Dude, pri čemu smo putopis definirali kao nefikcionalni pripovjedni prozni žanr. Iznalaženjem tipičnih mjesta za putopis kao što su obrazloženje, itinerar, subjekt putopisnog diskursa, leksikon, dotematizacija, priča te naslovljenik u Pletikosinu *Putovanju* – dokazali smo da je riječ o najstarijem putopisu na hrvatskom jeziku. Riječ je o hodočasničkom putopisu u kojem je dominantna komponenta sveta topografija. Sukladno preporukama apodemičke književnosti Pletikosa na svojem putovanju promatra nužno i korisno te ne dopušta da ga nevažni razlozi smetu u njegovu naumu.

Zanimljiva je komunikacijska usmjerenost putopisa, odnosno Pletikosina svijest o naslovljeniku što je vidljivo u primjedbama u kojima dovodi u vezu jeruzalemske motive s

hrvatskim prostorima. Premda je Pletikosa stasao u franjevačkom okružju čija je književnost nabožno-didaktička, vidjeli smo da putopisac u svom hodočasničkom putopisu ne upućuje izravno čitatelja na hodočašćenje, unutarne ni vanjsko, kao što su to prije njega učinili Bartul Đuđević i Bonifacije Stijepović Drkolica. No, posljednje stranice putopisa nedostaju pa ne možemo sa sigurnošću znati je li *Putovanje* u izvornom obliku sadržavalo pogovor u kojem se putopisac obratio čitatelju s kakvom vjerskom poukom.

Uporaba brojnih tekstova u oblikovanju putopisa, upućivanje čitatelja na druge izvore, selektivni pristup legendama i predajama, svjedoči o Pletikosinoj brizi za povijesnu vjerodostojnost i objektivnost.

Iako je Pletikosino djelo prvi prozni putopis na hrvatskom jeziku, možemo zaključiti da je „nastao u kontekstu brojnih europskih putopisa srodne tematike i sa sviješću o postojećem žanrovskom kanonu“ (Pavlović 2010: 157). Jakov se Pletikosa predstavio kao intelektualac i prosvijećeni hodočasnik, što je odgovaralo zahtjevima eruditskog 18. stoljeća.

9. Sažetak

Ovaj se diplomski rad bavi analizom najstarijeg putopisa na hrvatskom jeziku. Nakon Pletikosina životopisa i podataka o rukopisu slijedi definiranje putopisa kao nefikcionalnog pripovjednog proznog žanra te hodočasničkog putopisa i teorijskog sustava *ars apodemica*. Nakon strukture i sadržaja *Putovanja* slijedi analiza djela koja se temelji na književnopovijesnoj retorici putopisa prema knjizi *Priča i putovanje* Deana Dude. Analiza pokušava dokazati da Pletikosino djelo slijedi tradiciju hodočasničkog putopisa s topografijom svetih mjesta. Iako je *Putovanje k Jerozolimu god. 1752.* žanrovski iskorak u književnosti hrvatskog ranog novovjekovlja, Pletikosa je stvarao sa sviješću o postojećem žanrovskom kanonu.

Ključni pojmovi: putopis, hodočašće, *ars apodemica*, sveta topografija.

10. Prilozi

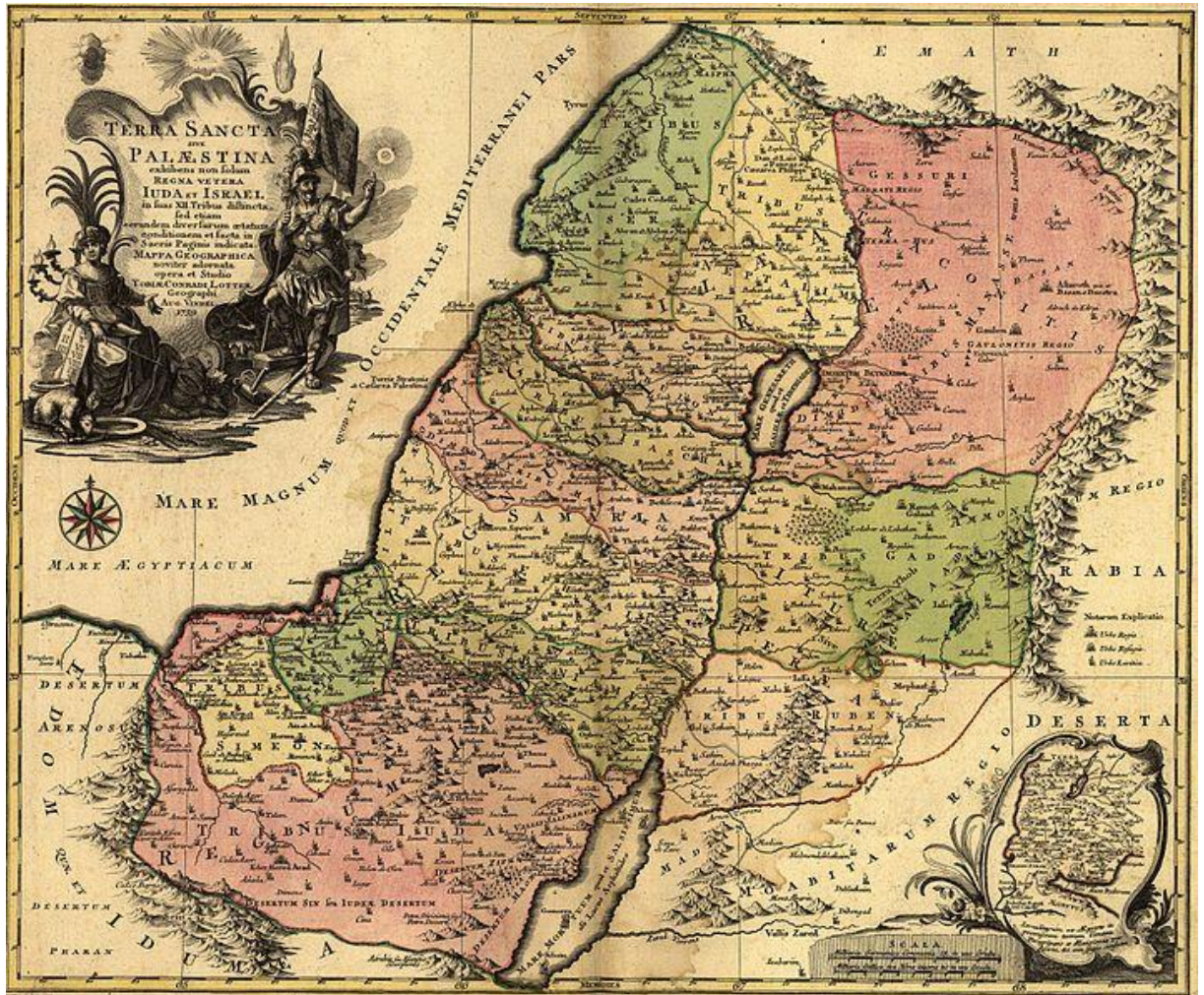
Prilog 1

Kronologija *Putovanja*: Od Karina do Jeruzalema

1746.	Obavijest generala reda o mogućem hodočašćenju u Svetu Zemlju
20. kolovoza 1751.	Pletikosa prima pismenu obavijest
21. kolovoza	Odlazi iz Karina u Oštrovicu Mati Lukasu
22. kolovoza	Odlazi u Visovac
3. rujna	Odlazi iz Visovca u Šibenik gdje provodi neko vrijeme zbog kuge
8. rujna	Na blagdan Male Gospe ispovijeda vjernike u samostanu
9. rujna	Pozdravlja se s gvardijanom i redovnicima te odlazi na peljar
10. rujna	Stiže u Zadar
13. rujna	Navečer stiže u Osor gdje borave idući dan zbog bure
15. rujna	Prebrodili Kvarner te prenoćili na Verudi
16. rujna	Dolaze u Umag gdje provode dan zbog juga
21. rujna	Stižu u Mletke
23. rujna	U manastiru Vigna prima ga povjerenik za Svetu Zemlju Carlo Lodoli
1. studenog	Odlazi na hodočašće u Padovu
22. rujna – 7. lipnja 1752.	U Mlecima čeka polazak
10. lipnja	Isplovljavaju iz Mletaka
18. – 28. lipnja	Prolaze Dalmaciju, Albaniju, Krf, Kefaloniju
28. lipnja	Stižu u Zanat
30. lipnja	Zajedrili prema Peloponeskom poluotoku
2. srpnja	Ugledali Kretu
7. srpnja	Dolaze u Aleksandriju
8. srpnja	Ukrcava se na francuski brod za Cipar
11. srpnja	Stiže u Cipar
14. srpnja	Odlazi s Cipra dubrovačkim brodom u Jafu
29. srpnja	Pedeseti dan od polaska stiže u Jafu
31. srpnja	Ulazi u Jeruzalem

Prilog 2

Tobias Lotter: *Terra Sancta sive Palæstina exhibens no solum Regna vetera Iuda et Israel in suas XII Tribus distincta, sed etiam eorundem diverfarum ætatum conditionem et facta in Sacris Paginis indicata* (1759)

11. Literatura

Knjige:

Damjanović, Stjepan (2004). *Slovo iskona*. Zagreb: Matica hrvatska.

Duda, Dean (1999). *Priča i putovanje*. Zagreb: Matica hrvatska.

Jeruzalemska biblija (2007). Zagreb: Kršćanska sadašnjost.

Jolles, André (2000). *Jednostavni oblici*. Zagreb: Matica hrvatska.

Kombrol, Mihovil – Prosperov Novak, Slobodan (1996). *Hrvatska književnost do narodnog preporoda*. Zagreb: Školska knjiga.

Lazzarin, Piero (2009). *Sveci kroz crkvenu godinu*. Zagreb: Veritas.

Solar, Milivoj (2007). *Književni leksikon*. Zagreb: Matica hrvatska.

Tomašević, Darko (2010). *Sveta Zemlja: povijesno-duhovni vodič*. Zagreb: Glas Koncila.

Pederin, Ivan (2007). *Hrvatski putopis*. Rijeka: Maveda.

Pritchard, James B. (1990): *Biblijski atlas*. Ljubljana; Zagreb: Cankarjeva založba.

Prosper Novak, Slobodan (1999). *Povijest hrvatske književnosti: Od Gundulićeva „poroda od tmine“ do Kačićeva „Razgovora ugodnog naroda slovinskoga“ iz 1756.*

Vodik, Branko (1913). *Povijest hrvatske književnosti: knjiga I*. Zagreb: Matica hrvatska.

Prilog u knjizi:

Brešić, Vinko (1997). Hrvatski putopis ili „Od svih putova najljepši su putovi hrvatski...“. U: *Hrvatski putpisi*. Uredio: V. Brešić. Str. 5-13. Zagreb: DIVIČ.

Brlek, C. S. (1993). Drkolica, Bonifacije. U: *Hrvatski bibliografski leksikon*. Uredio: T. Macan. Str. 612-613. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža.

Craghan, J. F. (1998). Hodočašća. U: *Suvremena katolička enciklopedija*. Uredili: M. Glazier; M. K. Hellwig. Str. 348. Split: Laus.

Dukić, Davor (2007). Andrija Kačić Miošić i književnost makarskog primorja: prolegomena za jednu regionalnu književnu povijest. U: *Fra Andrija Kačić Miošić i kultura njegova doba*. Uredila: D. Fališevac. Str. 79-89. Zagreb: HAZU.

Fališevac, Dunja (2007). Kačićeva poetika u kontekstu poetičkih programa hrvatske književne kulture 18. stoljeća. U: *Fra Andrija Kačić Miošić i kultura njegova doba*. Uredila: D. Fališevac. Str. 91-119. Zagreb: HAZU.

Krasić, Stjepan (1993). Đurđević, Bartul. U: *Hrvatski bibliografski leksikon*. U: T. Macan. Str. 760-761. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža.

Ladić, Zoran (2009). Hodočašće. U: *Leksikon Marina Držića*. Uredili: S. P. Novak, M. Tatarin, M. Mataija, L. Rafolt. Str. 309-312. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža.

Lisac, Josip (2000). Jakov Pletikosa i njegov putopis. U: *Putovanje k Jeruzolimu god. 1752*. Autor: Jakov Pletikosa. Str. 5-18. Šibenik: Gradska knjižnica „Juraj Šižgorić“.

Članak u časopisima, novinama ili zbornicima:

Matić, Tomo (1963). Hrvatski putopis iz sredine osamnaestoga vijeka. U: *Zbornik u čast Stjepana Ivšića*: 255-261. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo.

Miličić, Irena (2010). Teoretičari, hodočasnici, činovnici: tri vrste renesansnih putopisnih tekstova. *Povijesni prilozi*. 35: 43-69.

Pavlović, Cvijeta (2010). Putovanje k Jeruzolimu god. 1752 – uspostava putopisnog žanra u hrvatskoj književnosti. *Dani hvarskog kazališta*. 36: 139-157.

Pederin, Ivan (1984). Prvi hrvatski putopis fra Jakova Pletikose. U: *Kačić*: 137-151. Split: Franjevačka provincija Presvetoga Otkupitelja.

Pijović, Marko (2011). Proučavanje identiteta u prošlosti. *Historijska traganja*. 8: 9-60.

Internetski i elektronički izvori:

Botica, Stipe. Trajno živa usmenoknjiževna baština. Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku.

<http://hrcak.srce.hr/search/?q=trajno+%C5%BEiva+usmenoknji%C5%BEevna+ba%C5%BAitina> (pregled: 28.7.2013)

Jukić, Andrea. Putopisac kao povjesničar umjetnosti. Vijenac.

<http://www.matica.hr/vijenac/160/Putopisac%20kao%20povjesni%C4%8Dar%20umjetnosti/> (pregled: 15.8.2013.)

Kapitanović, Vicko. Fra Jakov Pletkosa.

<http://pubwww.carnet.hr/ofm/st/biobibl/pletikos.html> (pregled: 17.4.2013.)

Pels, P. J. (1994). Introduction: Five theses on ethnography as colonial practice. History and anthropology. 8: 1-34.

https://openaccess.leidenuniv.nl/bitstream/handle/1887/4177/1257357_002.pdf?sequence=1 (pregled: 2.8.2013.)

Srdoč-Konestra, Ines. Zbornik Franje Emanuela Hoška. Prikazi; Fluminensia.

http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=27001 (preled: 09.9.2013.)